

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ISSN 1303-5746

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 32

Yıl/Year: 2015

Basım Yılı: 2016

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)
JOURNAL OF FACULTY OF THEOLOGY ISTANBUL UNIVERSITY (JFTIU)

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty
of Theology of Istanbul University
Murteza Bedir (Dekan/Dean)

Editör / Editor
Hüseyin Hansu

Yardımcı Editör / Co-Editor
Mustafa İsmail Bağdatlı

Yayın Sekreteri / Editorial Secretary
Ahmet Aydın

Bölüm Editörleri / Section Editors

Şükrtü Özen
Abdullah Tirabzon
Abdülhameed Majeed
Ayşe Zişan Furat
Veysel Kaya
Ali Öztürk

Son Okuma / Redaction

Bünyamin Ayçiçeği
Reyhan Çorak
Mustafa Özağaç

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.), Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAĞIL (Doç.Dr.), Ramazan ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK (Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd. Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof.Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.), Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdetin BAŞÇI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKDAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof.Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç.Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Kerim BULADI (Doç. Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof. Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.), İsmail ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof. Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.), Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUSOY (Prof.Dr.), Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMECEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM (Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKIR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKIR (Doç.Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriyâ GÜLER (Prof.Dr.), Sitki GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY (Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.), Ömer Faruk HARMAN (Prof. Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof.Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç. Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA (Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof.Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof.Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriyâ KURŞUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç. Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhtittin MACİT (Doç.Dr.), Yurdağul MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet Yaşar OCAK (Prof. Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL (Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Haneî PALABIYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof. Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.), Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERİNSU (Prof. Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof.Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TİNAZ (Doç.Dr.), Kasım TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TÜLÜCÜ (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜREER (Prof.Dr.), Mustafa USTA (Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof. Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.), Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YASA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ (Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÖR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih / İstanbul.
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhdergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

JFTIU is a biannual peer reviewed international journal.

Legal and scientific responsibility of the published articles belong to the author.

All rights of the published materials belong to JFTIU. These materials cannot be republished, duplicated or moved to an electronic environment partially or completely without permission.

http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iulal

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

BAKARA SURESİ 106. AYET BAĞLAMINDA NESH-NES' İLİŞKİSİ /
THE RELATION OF NASKH AND NAS' IN THE CONTEXT OF
106TH VERSE OF AL-BAQARAH SURAH

Muhammed İsa Yüksek
7-40

İSLÂM İTİKADI VE TÜRK LİSÂNİ
MA'RUFTAN İYİLİĞE TÜRKÇE'NİN TEBDİLİNİN İTİKÂDÎ/KELÂMÎ MANASI /
ISLAMIC CREED AND TURKISH LANGUAGE FROM MA'RUF TO İYILIK; THE
THEOLOGICAL MEANING OF THE CHANGE IN TURKISH LANGUAGE

Muhammet Altaytaş
41-64

TEFSİR LİTERATÜRÜNDE MÜSLÜMAN KADINLARIN EHL-İ KİTÂB ERKEKLERİ
İLE EVLENME(ME)LERİ MESELESİ / THE MARRIAGE BETWEEN MUSLIM WOMEN
AND THE MEN BELONGING PEOPLE OF THE BOOK IN THE QUR'ANIC EXEGESIS
LITERATURE

Mustafa Şentürk
65-108

CHILDREN'S KHUTBAH AS A CONTRIBUTION TO CHILDREN'S LITERATURE /
ÇOCUK EDEBİYATINA BİR KATKI OLARAK ÇOCUK HUTBELERİ

Mustafa İsmail Bağdatlı
109-134

"جامع الدول" لمنجم باشي أحمد بن لطف الله وتاريخ دول العرب في عهد ثمانية سلاطين عثمانين نموذجاً
MUNEJJIM BASHI AHMED B. LUTF ALLÂH'S JÂMI ALDUWAL AND HISTORY OF
ARAB COUNTRIES

Hatice Arslan Sözüdoğru
135-164

TÜP BEBEK TEDAVİSİ ALMIŞ KADINLARIN DİNÎ BAŞA ÇIKMA SÜREÇLERİ VE DİNÎ
YAŞANTILAR ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA /
A QUALITATIVE STUDY ON THE PROCESS OF RELIGIOUS LIFE AND RELIGIOUS
COPING OF THE WOMEN WHO HAD IVF TREATMENT

Gülüşan Göcen
165-216

احتجاج الإمام السمرقندي بالحديث النبوي في كتابه تحفة الفقهاء كتاب الطهارة نموذجاً

AL-SAMARQANDI'S USE OF THE PROPHETIC HADİTH IN HIS TUHFAT AL-FUQAHĀ

Abdullah Tırabzon
217-250

AHMED HAMDİ AKSEKİ'NİN
BİR DEN FAZLA EVLİLİK (TEADDÜD-İ ZEVCÂT) KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMI /
THE APPROACH OF AHMAD HAMDİ AKSEKİ ON POLYGAMY
(TAADDUD-I ZAVCAT)

Abdullah Durmuş
251-276

**TOPLANTI, SEMPOZYUM, ÇALIŞTAY /
MEETING, SYMPOSIUM, WORKSHOP**

Uluslararası Kâtip Çelebî: İslâm Medeniyeti'nde Bibliyografya ve İlimler Tasnifi -Geçmiş ve Geleceği- Sempozyumu (İSAM, İstanbul, 6-8 Mart 2015)

Abdullah Taha ORHAN
277-280

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Michael Stausberg ve Steven Engler, eds. The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion, Londra ve New York: Routledge, 2011, 543 s.

Birsen Banu Okutan
281-284

Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür, Editör: Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul, 2014, 1052 s.

Gökhan Arefeoğlu
285-288

TEFSİR LİTERATÜRÜNDE MÜSLÜMAN KADINLARIN EHL-İ KİTÂB ERKEKLERİ İLE EVLEN-ME(ME)LERİ MESELESİ

Mustafa Şentürk*

Öz

Bu çalışmada Müslüman kadınların Ehl-i Kitâb erkekleri ile evlilikleri meselesi, ilgili âyetler çerçevesinde ve tefsir literatürü temelinde ele alınacaktır. Kur'ân'da evlilik ile dîni inanç ilişkisi, Mushaf sırasına göre temel olarak Bakara 2/221, Mâide 5/5 ve Mümtehine 60/10. âyetlerde anlatılmaktadır. Buna göre Müslümanların üç inanç grubu, yani *kâfirler*/Allah'ı inkâr edenler, *müşrikler*/Allah'a ortak koşanlar ve *Ehl-i Kitâb* ile evlilikleri konu edilmektedir. Bu bağlamda cevap arayacağımız temel soru, günlük hayatta muhtemel bazı Müslüman kadınlar ile Ehl-i Kitâb erkekleri arasındaki evlilik pratiğinin teoriye yansımalarının neler olduğu; başka bir deyişle bu tür muhtemel durumların, âyetlerin yorum sınırlarını zorlayıp zorlamadığı şeklinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, tefsir, evlilik, nikâh, Ehl-i Kitâb.

***

Abstract

The Marriage Between Muslim Women and The Men Belonging People of The Book in The Qur'anic Exegesis Literature

In this study, the marriage between muslim women and the men belonging to People of the Book will be discussed in the context of the Qur'anic verses and on the basis of Its commentary (*tafsir*). The relationship between marriage and religious belief has been described in verses Bakara 2/221 and Maide 5/5 and Mumtehine 60/10, in order of Mushaf in Qur'an. In this context, the basic question to be answered is "what are the reflections of this kind of marriage practises into theory between Muslim women and Ahlu'l-Kitâb men?" In other words, "are these kinds of possible cases push the limits of interpretation of Qur'anic verses, or not?"

Key Words: Qur'ân, tafsir, marriage, wedding, People of The Book.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Giriş

Kur'ân'a göre her şey çift yaratılmıştır¹. İnsan "tek bir nefs'ten"² ve bir erkek ile dişiden yaratılmıştır³. Eş olarak erkek ve kadın birbirinin "örtüsü"⁴, tamamlayıcısı, başka bir ifadeyle öteki yarısı, sükûn ve huzur kaynağıdır⁵. Kadın ile erkek arasında ne inanç, ibadet ve ahlâk açısından ne de ödül-ceza yönünden derece farkı ve üstünlük yoktur⁶. Vahye göre erdem, mutlak olarak *takvâ* ile doğru orantılıdır⁷. Bu durumda kadın ve erkeğin birbirlerinden ontolojik değil, belki biyolojik ve psikolojik farklılıklarından söz edilebilir⁸.

İnsanın sosyal bir varlık olmasının doğal sonucu, toplum(lar) hâlinde yaşamasıdır. Toplumun temelini aile, ailenin temelini de nikâh oluşturur. Nikâh sadece İslâm değil, bütün ilâhî dinler hatta bütün insanlık nezdinde, kadın-erkeğin cinsellik ve birlikte yaşama ilişkisine meşrûiyet kazandıran bir sözleşmedir.

Sosyal bilimler literatüründe *evlilik*, 'temelde aile olarak tanımlanan birimi oluşturmak ve türün üremesini düzenli, toplumca onaylanan, çatışmaya yol açmayan bir biçimde sağlamaya yarayan, iki cins arasında kurulan çok boyutlu (cinsel ve ekono-

¹ Yâ-sîn 36/36; Zâriyât 51/49.

² Nisâ 4/1. Nefs kelimesinin "cins, tür" anlamı dikkate alındığında, Ebû Müslim el-İsfahânî'nin (322/934) dikkat çektiği gibi kadın-erkeğin aynı *cins ve türden* (Fahruddîn er-Râzî (606/1210), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran, trs., IX/161); Muhammed Abduh'un yaklaşımı doğrultusunda, "kendisiyle insan [bize göre canlı] olunan şeyin mahiyeti ve hakikati" (Reşîd Rızâ (1353/1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme l'l-Kütüb, yrs., 1990, IV/268) şeklinde anlarsak, aynı özden yaratılmış olduğu sonucuna varılabilir.

³ Hucûrât 49/13; Necm 53/45; Kıyâmet 75/39; Leyl 92/3.

⁴ Bakara 2/187.

⁵ A'râf 7/189; Rûm 30/21.

⁶ Örnek olarak bkz. Bakara 2/148; Âl-i İmrân 3/95; Nisâ 4/124; Tevbe 9/71; Nahl 16/97; Mü'min 40/40.

⁷ Hucûrât 49/13.

⁸ Nisâ 4/34. Âyette geçen "بما فضل الله بعضهم على بعض" ibaresi ile ilgili olarak Elmalılı çok güzel bir açıklama yapar. Buna göre erkek ve kadının yaratılıştan birbirlerine üstünlüklerinin bulunduğu- nu, hüüm zamiri sebebi ile ilk bakışta erkeklerin kadınlara bir takım üstünlüklerinin anlaşılabilirliğini, ancak âyetin "بما فضلهم الله عليهم" şeklinde ifade edilmeyip de üstünlüğü erkeklere hasretmeyerek mübhem olarak birbirlerine üstünlüklerinden söz ettiğini belirtir. Bu da erkeğin kadında bulunmayan bir takım fitrî meziyetleri olduğu gibi, kadının da erkekte bulunmayan bazı fitrî meziyetleri olduğunu gösterir. Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr., İstanbul, 1979, II/1348-1349. Benzer bir şekilde Süleyman Ateş de "âyette 'Allah erkekleri kadınlara üstün kıldı' denmiyor. 'Bazı kimseleri diğerlerinden üstün kıldı' deniyor... Her cinsin diğerine karşı üstün olan meziyetleri bulunur..." değerlendirmesini yapar. Süleyman Ateş, "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar", *İslâmî Araştırmalar*, 10/4, 1997, s. 306.

mik) birlik'; ya da 'bir erkekle bir kadın arasında, ev ve aile birliği kurmaya yönelik, yasal geçerliliği olan, belirli hak ve yükümlülükler içeren ilişki' şeklinde tanımlanmaktadır⁹. Evlilikle oluşan aile, sosyolojik olarak cinsellik, yeniden üretim, ekonomik işbirliği ve nesillerin sosyalizasyonu ile karakterize edilen toplumsal bir grup olarak nitelendirilmektedir¹⁰.

Kur'ân, kadın-erkeğin birbirleri için "eş" olarak yaratıldığını çarpıcı bir biçimde anlatır:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ

Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için kendi türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır" (Rûm 30/21).

Âyette sevgi ve merhamet temeli üzerine kurulan ailenin, eşlere vadettiği sükûnet; cinsel ihtiyaçların giderilmesi, neslin devamı, mutluluğun ve hüznün, varlığın ve darlığın... dahası bütünüyle hayatın maddî-manevî, bedenî-rûhî çok boyutlu paylaşımı olarak anlaşılmalıdır¹¹.

İslâm Hukuku'na göre evlilik, eşlerin birbirlerinden 'faydalanabilmelerini' mümkün kulan ve birbirlerine karşılıklı hak ve ödevler yükleyen bir sözleşmedir¹². Kur'ân, "zinâ" olarak nitelediği nikâhsız beraberliği haram saymış¹³; eşlerin birbirlerine "sağlam bir teminât"¹⁴ vererek kuracakları evliliği ise teşvik etmiş-

⁹ Komisyon, "Evlilik" (Çevrimiçi)

http://www.tubaterim.gov.tr/TUBA/index.php/w_anasayfa/w_aramaSonucu/1_21_Şubat_2012.

Ayrıca bkz. Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul 1993, s. 126.

¹⁰ Nadir Sugur (Ed.), *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir, 2010, s. 128.

¹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk. Hişâm Semîr el-Buhârî), Dâru İlmî'l-Kütüb, Riyad, 2003, XIV/17; Hayrettin Karaman (Red.), *İlimihal II: İslâm ve Toplum*, TDV Yay., Ankara, 2006, II/195.

¹² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yay., İstanbul, trs., II/5-14; Fahrettin Atar, "Nikâh", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII/112-113.

¹³ En'âm 6/151; İsrâ 17/32; vd.

¹⁴ Nisâ 4/21.

tir¹⁵. Ayrıca kadın ve erkeğin örfü göre birbirlerine karşı hak ve ödevleri olduğunu bildirmiştir¹⁶. Aile reisi olarak erkeğe kadına iyi davranmasını, geçimsizlik durumunda eşlere birbirlerine sabretmeyi, yakınlarına da arayış bulmayı¹⁷; geçinme imkânının ortadan kalkması durumunda ise iyilikle ve haklara riâyet ederek ayrılmayı “emretmiştir”¹⁸.

Hız. Peygamber’in de (sas) işaret ettiği gibi¹⁹, eş seçerken en çok dikkat edilmesi gereken hususların başında, inanç ve ideal birliğinin geldiği kabul edilecektir. O nedenle evlenecek kişilerin dîni inanç ve davranışlar bakımından birbirine uyan kültürlerden gelmiş olmaları önemlidir²⁰. Nitekim aynı dîni inancı paylaşmanın, iyi bir evlilik için “çok önemli” olduğunu düşünen kadın ve erkeklerin oranının birbirine yakın çıktığı ve genellikle bireylerin kendi dinlerinden olan kişilerle evlendikleri saptanmıştır²¹. Batı’da konu ile ilgili olarak yapılmış olan bir araştırmada, Yahudilerin % 97’ sinin, Katoliklerin % 94’ ünün, Protestanların da % 74’ ünün kendi dinlerinden olan kişilerle evlendikleri tespit edilmiştir²². Karma evliliklerin ise eşlerin, özellikle de çocukların kültür, inanç ve ibadet açılarından sosyalleşmesinde sorunlara yol açtığı görülmüştür²³.

¹⁵ Nisâ 4/3; Nahl 16/72; vd.

¹⁶ Bakara 2/228.

¹⁷ Nisâ 4/19, 34.

¹⁸ Bakara 2/228-230; Talâk 65/1-2, 6-7.

¹⁹ Müslim, *Radâ’*, 53.

²⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, “İslama Göre Evlilikte Eşler Arasında Uyum Sorunu -İnanç ve Ahlâk Uyumunu”, *Bilimname* XII, 2007/1, s. 141.

²¹ Yılmaz Esmer, “Algılama ve Anlatımda Eşler Arası Farklılıklar”, *Kadın ve Cinsellik*, (Haz. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul, 1993, s. 109-110; İbrahim Ethem Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, PDREM Yayınları, Ankara, 2000, s. 59.

²² Rezan Şahinkaya, *Psiko-Sosyal Yönleriyle Aile, Kardeş Basımevi*, Ankara 1979, s. 107.

²³ Müslüman-gayr-i müslim evliliklerindeki bu tür sorunlar için bkz. Şerife Hanım Altuner, “Yabancı kadınlarla Evlilik”, *Küreselleşen Dünyada Aile: 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu*, Ankara, 2010, ss. 391-395; Fatma Sağlam, “Türk-Alman Örneğinde Karma Evli Çiftlerin Çocuklarındaki Dilsel Gelişim Üzerine”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 23, sayı: 1, 2006, s. 223, vd. Farklı Hristiyan mezheplerindeki karma evlilik sorunları için bkz. Voitto Huotari, “Finlandiya’da Ortodoks ve Luteryanlar Arası Evlilikler” (Çev. Kemal Ataman), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 5, 1993, , ss. 320-321.

1. Ehl-i Kitâb'a Göre Evlilikte Din Farklılığı

Farklı din, dil, ırk ve kültürden kişiler arasındaki evliliğe “karma evlilik” denilmektedir. Kabul edilmelidir ki, karma evliliklerdeki en önemli fark, ‘din farkıdır’.

Bilindiği gibi “ilâhî kitâba inananlar” anlamına gelen ve bu yönüyle anlam alanı içerisine Müslümanların da dâhil olduğu Ehl-i Kitâb teriminden, Kur’ân’a göre Kur’ân’ın dışındaki “Tevrât ve İncîl Ehlî”, yani Yahûdî ve Hristiyanlardan müteşekkil grup anlaşılmaktadır²⁴. Ancak Kur’ân’ın homojen bir Ehl-i Kitâb’tan söz etmediği ve onların hepsini bir tutmadığı; genel anlamda îmân edenler²⁵ ile inkâr edenleri²⁶ ayırdığı da bilinmektedir²⁷.

Evlilikte din farklılığı konusunu Kur’ân açısından değerlendirmeden önce, kısaca Ehl-i Kitâb’ın yani Yahûdî ve Hristiyanların konuya yaklaşımlarına değinmek yerinde olacaktır.

1.1. Yahûdîlik

Tevrat’ta farklı bir dîne mensup kişilerle kız alınıp verilmesi ve evlenilmesi yasaklanmıştır; evlenilmesi halinde onlardan boşanılması emredilmiştir²⁸.

Günümüz Yahûdiliğinde, farklı din mensuplarıyla evlilik temelde yasak olmasına rağmen, başka dinlere mensup kişilerle evlenmeye müsamaha gösterildiği; örneğin Amerika’da bazı reformcu hahamların Katolik Kilisesi’nin yaptığı gibi, doğacak olan çocukların Yahudîlik kurallarına göre yetiştirilmesi şartıyla, bu tür evliliklere izin verdikleri bilinmektedir²⁹.

²⁴ En’âm 6/156. Âyetteki iki gruptan maksadın Yahûdî ve Hristiyanlar olduğu kabulüne örnek olarak bkz. Muhammed İbn Cerîr et-Taberî (310/922), *el-Câmiu'l-Beyân an Te’vîli Âyi'l-Kur’ân*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü’r-Risâle, Yrs., 1420/2000, XII/240-241. Ayrıca bkz. Remzi Kaya, “Ehl-i Kitâb”, *DİA*, İstanbul, 1994, X/516-517.

²⁵ Örnek olarak bkz. Âl-i İmrân 3/114-115, 199.

²⁶ Örnek olarak bkz. Bakara 2/85; Âl-i İmrân 3/19, 70-73; En’âm 6/20.

²⁷ Muammer Esen, “Kur’an’ın Ehl-i kitab’a Bakışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51: 1, 2010, s. 98-99.

²⁸ Tesniye,7: 3; Ezra, 10: 10-11; Nehemya, 13: 23-27.

²⁹ Nihat Dalgın, *İslâm Hukukuna Göre Müslüman-Gayr-i Müslim Evliliği*, Etüt Yayınları, Samsun, 2005, s.18.

1.2. Hristiyanlık

Evlilikte inanç farkı meselesi, İncil’de yeni kurulacak evlilikler açısından değil, mevcut evliliğin devam edip etmeyeceği bağlamında konu edilmiştir. Buna göre îmân etmeyen eşlerin yani karı-kocanın ayrılmaya zorlanmaması ve evliliğin sürdürülmesi istenmiş; bu türden eşlerin ancak diledikleri takdirde boşanabilecekleri belirtilmiştir³⁰.

Hristiyan bir erkeğin, Hristiyan olmayan bir kadınla evlenmesine ancak kadının Hristiyanlık’a girmesi şartıyla izin verilirken³¹; Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlık gibi mezhep ayrılıkları da bir evlenme engeli sayılmıştır³². Ancak günümüzde Kilise’den izin almak şartıyla, farklı Hristiyan mezheplerine mensup olanların birbirleriyle evlenmelerine izin verildiği görülmektedir³³.

Kilise, farklı dinden biriyle evlenmeye; çocukların Hristiyan olarak yetiştirilmesi, Hristiyan eşin dînî vecibelerini yerine getirmekte serbest olması, evlenme töreninin Hristiyan din adamı tarafından yapılması, Hristiyan eşin Hristiyan olmayan eşine Hristiyanlığı sevdirmeye çalışması... gibi şartlarla izin verilmektedir³⁴.

2. İslâm’a Göre Evlilikte Din Farklılığı

‘Evlenilmesi haram olanlar’, fıkıh çalışmalarında *muharremât* başlığı altında, -ilgili âyetlerden³⁵ ve hadislerden³⁶ mülhem olsa gerek- genellikle ikili bir tasnîfe göre anlatılmıştır. Bu tasnîf, *sürekli ve geçici evlenme engelleri* şeklinde yapılmıştır. Sürekli engelin kan yoluyla ve(ya) sıhrî akrabalıktan, geçici engelin

³⁰ I. Korintoslular, 7: 12-15.

³¹ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988, s. 111.

³² Ali Aslan Topçuoğlu, “Yahudilik-Hristiyanlık ve İslâm Hukuku’na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 10, sayı 2, 2010, s. 88.

³³ Halil Cin, *A.e.*, s. 111.

³⁴ Nihat Dalgın, *A.e.*, s. 18; Nedim Bahçekapılı, “İslam ve Kilise Hukuku Açısından Aile ve Evlilik”, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2008, ss. 35-36.

³⁵ Nisâ 4/22-24, Bakara 2/221, Nûr 24/3, Mümtehine 60/10.

³⁶ Emzirmeden doğan haramlık ile ilgili olarak bkz. Buhârî, *es-Sahîh*, Nikâh 21, Şehâdât 7, Müslim, *es-Sahîh*, Radâ 1.

ise dînî inanç farkından kaynaklandığı mütalâa edilmiştir. Buna göre evlilikte dînî inanç farkı, *geçici evlenme engeli* olarak değerlendirilmiştir³⁷.

Evlilik ile dînî inanç ilişkisi, dolaylı birçok âyetin yanısıra temel olarak Mushaf sırasına göre Bakara 2/221, Mâide 5/5 ve Mümtehone 60/10. âyetlerde anlatılmaktadır. Bu âyetlerde Müslümanların üç inanç grubu, yani *kâfirler/Allah'ı inkâr edenler, müşrikler/Allah'a ortak koşanlar* ve *Ehl-i Kitâb* ile evlilikleri konu edilmektedir.

2.1. Kâfirler ile Evlenme

Aşağıda yer verdiğimiz Mümtehone Sûresi 60/10. âyet, Allah'ı inkâr edenler ile karşılıklı olarak, başka bir ifadeyle kâfirlerin hem kadınları hem de erkekleri ile evlenmeyi açık bir şekilde yasaklamış, haram kılmıştır.

" يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مَهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَأَ هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا حُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكُوفَرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ "

Ey îmân edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldikleri zaman, onları imtihan edin. Allah onların îmânlarını daha iyi bilir. Eğer (siz de) onların mümin kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) harcadıklarını(mehirlerini)ni geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman o (kadı)nlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, (mehir olarak) harcadıklarımızı isteyin. Onlar da harcadıklarını istesinler. Allah'ın si-

³⁷ Örnek olarak bkz. Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (Çev. Ahmet Efe, vd.), Risale Yay., İstanbul, 1992, IX/105-143; Şamil Dağcı, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri I: Sürekli Evlenme Engelleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XXXIX, ss. 175-232; Şamil Dağcı, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri II: Geçici Evlenme Engelleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XLI, ss. 137-193; Hayrettin Karaman (Red.), *A.e.*, II/215-217; Fahrettin Atar, "Muharremât", *DİA*, İstanbul, 2006; XXXI/6-8; Selma Eşkan, "İslâm Aile Hukukunda Evlilik Engeli Olarak Dîn Farkı Problemi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2007, ss. 25-27.

zin için aranızda verdiği hükmü budur. Allah bilendir, hikmet sahibidir".

Bilindiği gibi Hudeybiye Antlaşması'nın (6/628) ilgili maddesi uyarınca, Mekke'den Medîne'ye ilticâ eden kadınların iâdesi gündeme gelmiş; ancak antlaşmanın bu maddesinin kadınları kapsamadığı gerekçesiyle iâde gerçekleştirilmemiş, Mekkeli müşriklerin de buna itirazı söz konusu olmamıştır³⁸.

Âyetin mü'minler ile kâfirlerin birbirlerine helâl olmadığını ifade eden kısmı, mülteci kadınların mü'min olmaları durumunda, Mekkeli müşrik kocalarıyla evlilik bağının kalmadığı ve kocaları îmân etmedikçe onlarla yeniden evlenemeyecekleri şeklinde anlaşılmıştır³⁹ ve başta Hz. Ömer olmak üzere Sahabe (ra) tarafından bu şekilde uygulanmıştır⁴⁰.

2.2. Müşrikler ile Evlenme

Mü'min ile müşrik erkek ve kadınların birbirleriyle evlenmelerinin açık ve net bir şekilde haram kılındığı âyet, Bakara Sûresi'nin 2/221. âyetidir:

" وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةً مُّؤْمِنَةً خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَا أُعْجَبِكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْحَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيَسِينُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ.

İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Mümin bir câriye, -hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından kesinlikle hayırlıdır. İman etmedikçe müşrik erkekleri de (kadınlarınızla) evlendirmeyin. Mümin bir köle, -hoşunuza gitse de- müşrik bir adamdan kesinlikle hayırlıdır. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise, izni (yardımı) ile Cennet'e ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar".

³⁸ Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII/299.

³⁹ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, yy., Beyrut, 1412/1991, V/249.

⁴⁰ Taberî, *A.e.*, XXIII/331-333.

Âyetin müşrik bir kadınla evlenmek isteyen Ebû Mersed el-Ganevî veya kölesiyle evlenmek isteyen Abdullah b. Revâha hakkında indiği belirtilmiştir⁴¹. Âyet bir anlamda mü'min-müşrik evliliğinin yasaklamasının illetini de açıklamaktadır. Buna göre illet, müşriklerin Cehennem'e sürükleyecek davranışlara çağırmasıdır.

2.3. Ehl-i Kitâb ile Evlenme

Ehl-i Kitâb ile evlenmeyi düzenleyen âyet, Mâide Sûresi 5/5. âyettir.

" الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَن يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ.

Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mehirlerini verdiğinizde, namusluca, zinâ etmeyip gizli dost tutmaksızın; müminlerden iffetli kadınlarla ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlarla evlenmeniz size helâldir. Kim îmânı inkâr ederse, tüm yaptıkları boşa çıkmıştır ve o, Âhiret'te de kaybedenlerdendir".

Âyet, Müslüman bir erkeğin Ehl-i Kitâb'tan bir kadın ile evlenmesine izin vermiş, Müslüman bir kadının kitâbî bir erkekle evlenmesi konusunda ise, deyim yerinde ise 'susmuş' görünmektedir. O nedenle âyetin iki başlık halinde ele alınması daha sistematik olacaktır.

2.3.1. Ehl-i Kitâb Kadınları ile Evlenme

Yukarıda naklettiğimiz Mâide Sûresi 5/5. âyet, Müslüman bir kadınla evlilikte geçerli olan *mehirlerini verme*, *gayr-i meşrû* ve *metres hayatı yaşamama* şartlarının yerine getirilmesinden sonra; Ehl-i Kitâb'ın "iffetli" kadınlarıyla da evlenebileceğini ifade etmektedir. Ancak Müslüman kadının Ehl-i Kitâb erkek ile evliliği konusunda, âyet âdetâ "sükût etmekte" ve açık bir beyânda bulunmamaktadır. Yeme-içme ilişkisi karşılıklı olarak tecvîz edilirken, evlilik konusunda

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1423/2003, III/67; Taberî, A.e., IV/368.

sadece tek taraflı olarak ve Kitâb Ehli'nin kadınlarıyla evlenebilme şeklinde bir "ruhsat" verilmiş, erkekleriyle evlilik konusuna ise açıkça temas edilmemiştir⁴².

Özetle İslâm açısından evlilikte din birliği tavsiye edilmekle beraber, Ehl-i Kitâb kadın ile evlilik Müslüman erkek için câiz görülmüştür. İslâm hukucularının çoğunluğu Müslüman erkeğin Ehl-i Kitâb kadınla evlenebileceğinde ittifak etmişlerdir⁴³.

İmâmiyye Şîası ise, Mümtehine 60/10 ve Mâide 5/51. âyetlerden hareketle, Müslüman hür kadınlar varken Ehl-i Kitâb kadınları ile evlenilemeyeceğini⁴⁴, onlarla ancak mut'a yapılabileceğini iddia etmiştir⁴⁵. Ancak ileride göreceğimiz Tabresî örneğinde olduğu gibi, kitâbî kadınlarla dâimî nikâh kıyılabilceğini düşünen şî âlimler de bulunmaktadır.

2.3.2. Ehl-i Kitâb Erkekleri ile Evlenme

Belirttiğimiz gibi Mâide Sûresi 5/5. âyet, Müslüman erkeklerin Kitâb Ehli'nin kadınları ile evlenebileceklerini hükme bağlarken, Müslüman kadınların onların erkekleri ile evlenmeleri konusunda açık bir beyânda bulunmamıştır. Günümüzdeki tartışmanın odak noktasını da bu durum oluşturmaktadır. Bugün cevabı aranan soru, 'âyetin bu konuya değinmemesi nasıl anlaşılmalıdır?' sorusudur. Başka bir ifadeyle âyet, bu tarz evliliğin, zikredilmeye bile gerek görülmeden âyetin "mefhûmu muhalifinden" yasak mı çıkarılacağı, yoksa bu durumun söz konusu evlilik için bir ibâha mı teşkil ettiği şeklinde yorumlanmalıdır? Aslında tarihî süreç içerisinde konunun sorun edilmediği ve âyetten

⁴² Benzer bir değerlendirme için bkz. Hüseyin Çelik, "Ehli Kitabın Kestiğinin Yenilmesi ve Kadınları ile Evlenilmesi Meselesi (Mâide Suresi 5. Ayeti Bağlamında Bir Tahlil)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: XII, sayı: 1, s. 71.

⁴³ Örnek olarak bkz. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (587/1191), *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yrs., 2. bs., 1406/1986, II/270-271; Ali b. Ebû Bekr el-Merginânî (593/1196), *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedi'*, (Thk. Talâl Yûsuf), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs., I/188; Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme es-Serahsî (493/1090?), *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs., IV/210, V/111, vd..

⁴⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî (450/1058); "Ehl-i Kitâb Kadınlarla Evlilik" (Çev. Muhittin Özdemir), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2007, s. 417.

⁴⁵ Majid Khadduri, "İslâm Hukukunda Evlilik: Modernist Bakış Açısı" (Çev. Ali Duman), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2007, s. 172.

zımnî olarak bu tarz evliliğin yasaklandığı anlamının çıkarılmış olduğu görülmektedir.

Bu noktada meselenin İslâm Âlemi'nin dünya sisteminde geldiği dezavantajlı konumla irtibatının olup olmadığı, başka bir ifadeyle modern dönemin siyâsal, ekonomik ve kültürel şartları ve bu şartların zorlamasıyla ilişkisi; belki de en hayâtî soru olarak karşımızda durmaktadır. Ancak çalışmamız, bu sorunun cevabını yapılacak başka ilgili çalışmalara bırakacak ve meselenin sadece tefsîr disiplini içerisinde nasıl ele alındığının izini sürecektir.

Esra Unaş'ın da belirttiği gibi, Müslüman bir kadının gayr-i müslim bir erkekle evlenmesi, bâtil evliliklerden sayılmıştır⁴⁶. Buna göre Müslüman kadın, müşrik olsun Ehl-i Kitâb olsun Müslüman olmayanla evlenemez. Müslüman kadının kitâbî erkek ile evlenemeyeceği hükmü Kur'an-ı Kerîm'de açıkça zikredilmemekle birlikte; bu hükmün *Kur'ân*'ın bize göre dolaylı âyetleri], *Sünnet*⁴⁷ ve *İcmâ* ile sabit olduğu kabul edilmiştir⁴⁸.

Ancak son yıllarda konu yeniden gündeme gelmiş, özellikle bizim ülkemiz için geçerli olan Al(m)anya örnekleri⁴⁹, yeni soru(n)lara kapı aralamıştır. O nedenle bu noktada genel hatlarıyla Müslüman kadının kitâbî erkeklerle evliliği konusunda çağdaş yaklaşımları hatırlatmak yerinde olacaktır.

a) Ehl-i Kitâb Erkekleri ile Evlenmeye Cevâz Vermeyen Çağdaş Görüşler

Çağdaş İslâm hukuçularından Hayrettin Karaman, Bakara 221. âyete atıfta bulunarak müşrikler ile ve Ehl-i Kitâb'ın şirk kapsamına giren kısmıyla evlenilemeyeceğini; Mâide 5. âyeti hatırlatarak da bu kapsama girmeyen kitâb ehlinin kadınlarıyla evlenilebileceğini belirtir. Âyetin Müslüman kadınların Ehl-

⁴⁶ Esra Unaş, "İslam Hukukunda Batıl Nikâhlar", (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniv. SBE, Sivas, 2010, ss. 43-45.

⁴⁷ "دُوج نساء أهل الكتاب ولا يدوجون نساءنا" / *Biz Ehl-i Kitâb'ın kadımlarıyla evlenebiliriz, ama onlar bizim kadımlarımızla evlenemezler*". "المسلم يدوج النصرانية، ولا يدوج النصران المسلمة" / *Müslüman erkek Hristiyan kadınla evlenebilir, Hristiyan erkek Müslüman kadınla evlenemez*". Taberî'nin zikrettiği bu hadisleri daha erken kaynaklarda tespit edememiş bulunmaktayız. Bkz. Taberî, *A.e.*, IV/366-367.

⁴⁸ Muhammed Ebu Zehrâ, *el-Ahvâlü ş-Şahsiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, trs., s. 102.

⁴⁹ 23 numaralı dipnotlarda verilen çalışmaların ilk ikisi, Alanya ve Almanya örneklerini inceler.

i Kitâb erkekleriyle evlenmesi konusuna değinmediğini, bu durumda hükmün Sünnet'ten veya Kıyas yoluyla çıkarılabileceğini; ancak o dönemde Ehl-i Kitâb ile iç içe bir yaşam sürmesine rağmen Sünnet'te ve Sahabe uygulamalarında bu tarz evlilik örnekleri bulunmadığını, ulemânın da bu tarz evliliği tecvîz edecek bir kıyasa gitmediğini ve böyle bir evliliğin İcmâ ile câiz görülmediğini söyler. Ayrıca âlimlerin çoğunluğunun, bu tarz bir evlilikte yeni evlilik ile devam eden evlilik arasında bir ayırımı gitmediğini, ancak İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (751/1350) bu ayırımı yaptığını belirtir⁵⁰.

Ahmet Önkal, "kitâbî kadınlarla evlenmek bir ruhsattır, azîmet değildir. Yani aslanan, Müslüman bir erkeğin kitâbî kadınla evlenmesi değil, 'evlenebilir' olmasıdır. Fakat Müslüman bir kadın, yahudi ve hristiyan da olsa gayr-i müslim bir erkekle evlenemez, bu haramdır" diyerek, Ehl-i Kitâb erkekleriyle evlenmenin câiz olmadığını söyler.⁵¹

Ali Rıza Demircan, Müslüman kadınların gayr-i müslim erkeklerle evlenebileceklerine ilişkin bir açıklamanın yapılmamış olmasının, bu tür evliliği onaylayan kesin bir kanıt olarak değerlendirilemeyeceğini, Hz. Peygamber (sas) döneminde bu türden evliliklerin görülmediğini, dahası Hz. Ömer'in hilâfeti esnasında sonradan Müslüman olan kadınları, kocalarının Müslüman olmaması üzerine kocalarından ayırdığını söyler. Konuyu zarûret açısından değerlendirilenlere (Hüseyin Atay'ı kastediyor olsa gerek) ise, bunun evliliği meşrûlaştırabilir hayatî bir zarûret olmadığı gerekçesiyle karşı çıkar ve Müslüman kadının gayr-i müslim erkeklerle evlenemeyeceğini ifade eder⁵².

Mustafa İslamoğlu, vahyin bu konuda sustuğunu, ancak âyetin mefhûmu muhalifinden bir Müslüman kadının Kitâb Ehli bir erkekle evlenmesine cevâz vermediğinin anlaşılabilceğini ve bütün kadîm müçtehid ulemânın

⁵⁰ Hayrettin Karaman, "Müslüman kadının gayr-i müslim erkekle evlenmesinin caiz olmaması", (Çevrimiçi) <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00100.htm> 09 Şubat 2012.

⁵¹ Komisyon, http://www.sevde.de/islam_Ans/E/ehli_kitap.htm 09 Şubat 2012.

⁵² Ali Rıza Demircan, "Müslüman Kadınlar Müşrik ve Gayr-i Müslim Arkekle Evlenebilirler mi..?", (Çevrimiçi) <http://www.alirizademircan.net/musulman-kadınlar-musrik-ve-gayr-i-muslim-arkekle-evlenebilirler-mi-5-306h.html>, 21 Ekim 2015.

buradan yasak çıkarmış olduklarını, onların vardığı bu sonucun yok sayılmayacağını ve bu tür evliliğin câiz olamayacağını belirtir⁵³.

Konu üzerine bir makalesi de bulunan akademisyen İslâm hukukçusu Nihat Dalgın, Müslüman kadının gayri müslim erkek ile evlenemeyeceği ve evlenebileceği yönündeki görüşleri, delilleriyle birlikte etraflıca tartışmış ve Müslüman kadının hangi inançtan olursa olsun herhangi bir gayri müslimle hiçbir sûrette evlenemeyeceğini belirtmiştir. Hatta bu tür yasak evliliklerin tespit edildiğinde, hukuk tarafından sonlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. İslâm tarihinin herhangi bir döneminde bu tarz bir evliliğe cevâz veren bir icthâda rastlanmadığını ve günümüzde bu yönde icthâd edenlerin naklî ve akfî delillerden yoksun olduğunu söylemiştir⁵⁴.

Bu konuda bir doktora tezi hazırlayan Selma Eşkan'a göre, süreç içerisinde Mâide 5/5, Mümtehine 60/10 ve Nisâ 4/24. âyetlerin; Müslüman bir kadının Kitâb Ehlî ile evlenmesine cevâz vermediği şeklinde anlaşıldığını belirtir. Kendi görüşüne göre ise bu âyetlerden delâleti açık bir hüküm çıkarılmayacağını ve Müslüman kadın için din farklılığından doğan evlenme engelinin kaynağının İcmâ olduğunu söyler⁵⁵. Ayrıca ona göre devam eden bir evlilikte, kadının Müslüman olması halinde oluşacak din farklılığında, evliliğin devam edip edemeyeceği konusunda Kur'an-ı Kerim'deki âyetler içtihadâ imkân verecek esnekliktedir⁵⁶.

Vehbe Zuhaylî, Mâide 5/5. âyete atıfla ulemânın, kitâbî kadınlarla evlenmenin câiz olduğu konusunda ittifak halinde bulunduğunu, âyetteki muhsan tabiriyle hür ve iffetli kadınların kastedildiğini, Sahabe'nin de zimmî kitâbî kadınlarla evlendiğini söyler. Zuhaylî, bu tür evliliğin câiz olmakla beraber kerâhetine dâir bilgiler verdikten sonra, bunun cumhûra göre şartsız câiz oldu-

⁵³ Mustafa İslamoğlu, "Gayri Müslim Erkeklerle Evlilik" (Çevrimiçi)

http://www.mustafaislamoglu.com/482_-Gayri-Muslim-Erkeklerle-Evlilik.html 25 Şubat 2012.

⁵⁴ Nihat Dalgın, "İslam Hukuku Açısından Bayanın Ehl-i Kitâb Erkeklerle Evliliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2, 2003, s. 155-156.

⁵⁵ Yazarın bu görüşlerinin kaynağı tezinde de atıfta bulunduğu İlhami Güler olsa gerektir. Bkz. İlhami Güler; "Kur'an'da Kadın Erkek Eşitsizliğinin Temelleri", *İslâmî Araştırmalar*, c. 5, s. 4, 1991, s. 318-319.

⁵⁶ Selam Eşkan, *A.e.*, ss. 100-102, 124-125.

ğunu söyler. Müslüman kadının kitâbî erkekle evliliği konusunda ise, kadının inancı ve duyguları açısından bir eziyet ve tehlike söz konusu olacağına değinir. Devam eden bir evlilikte din farkı oluşması durumunda karı-kocanın şer'an ayrılacaklarını belirtir. En'âm 6/156. âyete atfen, Müslüman kadının kâfirle evliliğinin haram olması gibi, kitâbî erkeklerle de evlenmesinin câiz olmadığını söyler⁵⁷.

Yûsuf Kardâvî de Müslüman kadının Ehl-i Kitâb'ın erkekleriyle evliliğini câiz görmez. Tersî durumunda yani Müslüman erkeğin Ehl-i Kitâb'tan olan kadınlarla evlilikte de âyetteki "muhsan" şartına ilaveten, kadının Yahûdîlik ve Hristiyanlık'ın aslına îmân etmesi, İslâm'a karşı ve Müslümanlarla savaş halinde olmaması, evlilikten sonra bir fitne ve zarar durumunun olmayacağını anlaşılması gibi şartlar koşmuş; savaş durumunda ise bu tür evliliği câiz görmemiştir. İlke olarak Müslümanın Müslüman ile evlenmesinin teşvîk edilmesi gerektiğini belirttikten sonra; müntesibi olduğu dînin aslına, Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'e (sas) îmân etmesi ve -İslâm'a girmese de- Müslüman eşinin dînî kültürü altında yaşaması kaydıyla, gayr-i müslim bir kadınla evlenilebileceğini ifade etmiştir⁵⁸.

b) Ehl-i Kitâb Erkekleri ile Evlenmeye Cevâz Veren 'Aykırı (Şâz)' Çağdaş Görüşler

Belirtmek isteriz ki, başlıkta bulunan 'aykırı' ifadesi, bu konuda gelenekten farklı görüş serdedenleri 'dindışılık' veya 'sapkınlık' anlamında yargılama değil; gelenekten farklılaşmayı ve ayrılmayı belirtmek amacını taşıyan sosyolojik bir betimleme olarak kullanılmıştır.

Görebildiğimiz kadarıyla, modern dönemde, ülkemizde Müslüman kadınların Kitâb Ehlî ile evlenebilecekleri yönündeki görüşlere öncülük eden ve bu konudaki ilk 'aykırı' fetvâyı veren, Hüseyin Atay olmuştur. Atay; bekârlığın zorluğundan, bu tür evliliği yasaklayan açık bir Kur'ân âyeti olmamasından, İslâm'a sempati kazandırabilme ve tebliğ imkânından, İslâm'ın zorluk dîni

⁵⁷ Vehbe Zuhaylî, *A.e.*, IX/122-124.

⁵⁸ Yusuf Karadâvî, "Zevâcû'l-Müslimi bi Gayri'l-Müslime" (Çevrimiçi) <http://qaradawi.net/new/library2/267-2014-01-26-18-46-21/2465-21> Ekim 2015.

olmadığından ve İslâm'ın diğer din ve milletlerin kendi aralarındaki nikâhlarını sahîh gördüğünden hareketle; Müslüman kadınların kitâbî erkekler ile evlenebileceklerini söylemiştir⁵⁹.

Yaşar Nuri Öztürk de Kur'ân'ın, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın müşrikler ile evlenmeyi kesin olarak yasakladığını, Ehl-i Kitâb kadınları ile evlenmenin önünde bir engel olmadığını belirttikten sonra; Kur'ân'ın Müslüman kadınların kitâb ehlî erkekler ile evlenmeleri konusunda ayrı bir hüküm koymadığını ifade eder. Hal böyle olunca, Öztürk'e göre Ehl-i Kitâb erkekleriyle evlenmenin yasak olduğu "iddiası", "Kur'ân'da yer almayan bir hükmü Kur'ân'a yamamaktır". Öztürk, yasağın Kur'ân'a dayandırılmayacağını, siyasal ve sosyolojik gerekçeler ile getirilmiş olduğunu söyleyerek, Hüseyin Atay'a atıflarda bulunur. Fakîhlerin koydukları yasağı, böyle bir evlilik vukûunda Müslüman kadının dînini koruyamayacağı şeklinde gerekçelendirdiklerini belirten Öztürk, bu gerekçenin, kadını 'tam insan' saymama tutumundan kaynaklandığını iddia eder. Fakîhlere yüklenmeye devam eden Öztürk, onları dîn ile en küçük bir bağı bile bulunmayan Ehl-i Kitâb kadınla evlenilebileceğini, ama Allah'a inanmış, samîmî ve dürüst kitâbî erkekler ile evlenilemeyeceğini ileri sürdükleri iddiasıyla yargılar. Öztürk'e göre fakîhlerin bu mantığı, ne dîne ne de akla uygundur⁶⁰.

Nihat Dalgın, yukarıda atıfta bulunduğumuz makalesinde Atay ve Öztürk'ün bu görüşlerini etraflıca tartışarak, onlara cevap verir⁶¹.

Beyza Bilgin de Mâide Sûresi 5/5. âyetin, ilk dönemlerden itibaren sadece erkeğe olmak üzere tek yanlı helâllik olarak yorumlandığını ve İslâm hukunun böyle teşekkül etmiş olduğunu belirttikten sonra; fakîhler tarafından kitâbî erkekle nikâhlanan kadının nikâhının geçersiz sayıldığını, oysa bu hükmün doğru olmadığını, mesela bu durumun zinâ sayılmadığını ve buna cezâ uygulanmadığını söyler. Bilgin'e göre Hz. Ömer'in müslüman erkek kitâbî kadın evliliklerini hoş karşılamaması, bu tür evliliklerin o dönemde görüldüğü-

⁵⁹ Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar I-III*, Atay Yay., Ankara, 1997, ss. 61-63.

⁶⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 2000, ss. 425-426.

⁶¹ Nihat Dalgın, *A.y.*, ss. 144-155.

nün ve aslında tek yanlı uygulamaların ilk dönemlerden itibaren kaldırılmaya çalışıldığının göstergesidir. Ona göre Hz. Ömer'in çekinceleri dînî değil, sosyolojiktir. Ayrıca Bilgin'e göre doğacak çocukların yetiştirilmesi konusunda, eşler pekâlâ anlaşabilirler⁶².

Abdülaziz Bayındır, evlilikte din farkından kaynaklanan bütün "engelleri" kaldırmış gibi görünüyor. Bakara 2/256. âyetten hareketle din konusunda baskı olamayacağını, mezhepler tarafından din farkının nikâhı sona erdirdiğine delil gösterilen Mümtehdine 60/10. âyetin ise Bakara 2/229. âyet ile verilen, kadının boşama yetkisine bir örnek olduğunu ve buna göre ayrılmak isteyen müşrik kadının kocasından ayrılabilceğini söyler. Âyetin "وَلَا تُنْسِكُوا بِعِصْمِ الْكُوفِرِ" kısmının "kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın" şeklinde algılandığını, oysa âyetin "onlar sizin korumanız altında diye 'iftidâ (kadının kocasına fidyeye evliliğe son verme hakkı) yapıp gidemezsiniz' demeyin" anlamında olduğunu söyleyerek, ilgili âyetin evlilikte din farkına delil olamayacağını iddia eder. Bayındır'ın, Nûr Sûresi 24/3. âyete getirdiği yoruma göre Allah'ın kesin olarak evlenmeyi haram kıldığı kimseler zinâ edenlerdir. Bayındır, 'zinâ edenlerin ya zinâkâr ya da müşrik ile evlenebileceklerinden' ve zinâ eden bir Müslümanın kâfir olmadığından hareketle, -tavsiye edilmemekle birlikte-, namuslu olmaları kaydıyla müşriklerle de evlenilebileceğini ve bu evliliğin haram kılınmadığını iddia eder. Mâide 5/5. âyete göre evlilikte tek şartın namus olduğunu; sırasıyla Müslüman hür, Müslüman câriye ve -Tevbe 9/31. âyetin Ehl-i Kitâb'ı müşrik saydığından hareketle- üçüncü seçenek olarak müşriklerle de evlenilebileceğini söyler. Bayındır, Tahrîm 66/10-11'de anlatılan Nûh ve Lût'un hanımları ile Firavun'un hanımının, Müslüman-müşrik evliliğine delil olduğunu ileri sürer. Hz. Peygamber'in Müslüman olan hiç kimseye eşinin dînini sormadığını ve hiçbir karı-kocayı din farkı sebebiyle ayırmadığını belirterek; bunu Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb ve müşrik kocası Ebu'l-Âs b. Rebî', müşrik Safvân ve hanımı, -o dönemde henüz müşrik olan- İkrime ve hanımı Ümmü Hakîm ile örneklendirir.

⁶² Beyza Bilgin, *İslam'da Kadının Rolü, Türkiye'de Kadın*, Ankara, 2001, s. 29.

Ayrıca İbn Ebî Şeybe'nin (235/849) *Musannef*'inden naklen, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de kocaları Yahûdî ve Hristiyan olan kadınları ayırmadığını belirtir⁶³.

Süleyman Ateş ise tefsîrinde Müslüman bir kadının hiçbir şekilde gayr-i müslim bir erkek ile evliliğini câiz görmez⁶⁴. Ancak Ateş'in daha sonra bu görüşünü değiştirdiği anlaşılmaktadır. Zira kendisine ait internet sitesinde, önce İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre Müslüman bir erkeğin Kitâb Ehli bir kadınla evlenebileceğini ama Müslüman bir kadının, Müslüman olmayan bir erkekle evlenemeyeceğini belirtir. Ancak sonra Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir yasağın getirilmediğini ve eğer kadın dîninde sadık kalacak, doğacak çocuklarını Müslüman olarak yetiştirecek ise, kadının Ehl-i Kitâb bir erkekle evlenmesinde sakınca görmediğini söyler ve bunu da şu şartlara bağlar: Evlenecek kişinin Hz. Muhammed'in de peygamberliğini kabul etmesi, Âhiret'e kesinlikle inanması ve çocukların Müslüman olarak yetiştirilmesine karşı olmaması. Ateş, son olarak bu konularda kesin söz verildiği takdirde, Müslüman bir kadının kitâbî bir erkekle evlenmesinde sakınca görmediğini yineler⁶⁵.

Halil İbrahim Acar, Müslüman kadının kitâbî erkek ile evlenmesinin önünde açık bir nass engeli bulunmadığını, İslâm âlimlerinin evlenme yasağıyla ilgili olarak ileri sürdükleri aklî delillerin ise ataerkil toplumlarda etkili olabileceğini, bugün söz konusu durumun geçerli olmadığını; zira erkeklerle eşit şartlarda yaşamını sürdüren, çalışma hayatına atılan, eğitim öğretim faaliyetlerine yoğun bir şekilde katılan kadınların; dinleri ne olursa olsun eşlerinin tahakkümleri altına girmelerinin ve kendilerine baskı uygulattırmalarının mümkün olmadığını söyler. Ona göre bu yasağın ataerkil yaklaşımlardansa, sosyolojik ve psikolojik gerekçelere [acaba bunlar ataerkil değil mi?!] dayandırılması daha gerçekçidir. Daha sonra herhangi bir yorum yapmadan Atay ve Öztürk'ten

⁶³ Abdülaziz Bayındır, "Din Farklılığının Evliliğe Etkisi", (Çevrimiçi) <http://www.kurandersi.com/konulu-kuran-sohbetleri/2009/din-farklilikinin-evliliğe-etkisi.html>, 10 Şubat 2012.

⁶⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1988, I/383-384, II/468-473.

⁶⁵ Süleyman Ateş, "Müslüman kız, Hristiyan erkekle evlenebilir mi?" (Çevrimiçi) http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=246:mueslueman-kz-hristiyan-erkekle-evlenebilir-mi--okurmun-takdiri&catid=32:aralk-2011&Itemid=100 21 Ekim 2015.

alıntılarda bulunan Acar'ın söyleminden anladığımız şudur: Din; ırk, eğitim, yaş ve sosyal değerler gibi önemli bir yakınlık ölçüsü olarak, evlilikte tercih sebebidir. Ancak din şartı, olmazsa olmaz bir şart değildir. Bu bağlamda ona göre Müslümanın kitâbî kadınlarla olduğu gibi erkeklerle de evlenmesinin önünde açık bir engel yoktur⁶⁶.

Ayrıca bu başlık altında Hayrettin Karaman ve arkadaşları tarafından hazırlanan ve TDV Yay.'dan çıkan *İlmihal I-II'*deki görüşleri aktarmak yerinde olacaktır. İlmihal'de Müslüman bir erkeğin Yahûdî ve(ya) Hristiyan kadınlar dışında, başka dinden olanlarla evlenmelerinin yasak olduğu belirtilmiş; Müslüman bir kadının ise -isterse Ehl-i Kitâb'tan olsun- başka dinden biri ile evlenemeyeceği ifade edilmiştir. Ancak buraya kadar net olan ifadeler, devamında kafa karıştırmaktadır. Zira devamında İslâm hukukçularının Mâide 5/5 ve Mümtehne 60/10. âyetleri, Müslüman kadının gayri müslim erkekle evlenmeyi yasaklayacak şekilde yorumladıkları ve bunu kadının ve doğacak çocukların dînî açıdan olumsuz etkileneceği endişesine dayandırdıkları belirtilmiştir. Oysa ilmihal yazarlarına göre, Müslüman kadın ve erkeğin bu engelleri bertaraf etme imkânı her zaman vardır⁶⁷. Buna göre ilmihâlde anlatılanlardan, söz konusu endişeler giderildiğinde, -ilmihal yazarları bu sonucu kastetmişler midir, bilinmez ama- zimmî olarak Müslüman kadının gayri müslim erkekle evlenebilecekleri sonucu çıkmaktadır. Nitekim -muğlak olan- bu ifadelerin eleştiriye konu olduğu görülmektedir⁶⁸.

Konunun, *I. Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı'*nda da gündeme getirildiği, ancak söz konusu toplantıya katılanların bu konuyu karara bağla(ya)madıkları, daha sonraki toplantılara erteledikleri görülmektedir⁶⁹. Ancak

⁶⁶ Halil İbrahim Acar, "Evlenme Engeli Olarak Din Farkı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17, Erzurum, 2002, s. 38-42.

⁶⁷ Hayrettin Karaman (Red.); *İlmihal II: İslâm ve Toplum*, TDV Yay., Ankara, 2006, s. 217.

⁶⁸ Ebubekir Sifil, "Ehl-i Kitap Erkeklerle Evlilik ve Diyanet İlmihali" Çevrimiçi, <https://ebubekirsifil.com/gazete-yazilari/ehl-i-kitap-erkeklerle-evlilik-ve-diyamet-ilmihali/> 21 Ekim 2015.

⁶⁹ Komisyon, "İslam Dünyasına Yeni Ufuklar Açma Hamlesi" (Çevrimiçi) <http://www.diyandergisi.com/diyand-dergisi-42/konu-642.html>, 21 Ekim 2015.

biz daha sonra yapılan toplantılarda bu konunun gündeme alındığını tespit edememiş bulunmaktayız.

2.4. Devam Eden Evliliklerde Oluşan Din Farklılığı

Fıkıhçıların çoğu önceden evli olanlarla yeni evlenecek olanları birbirinden ayırmamış olmakla beraber, devam eden evlilikte oluşan din farklılığı, anlaşıldığı kadarıyla İbn Kayyım el-Cevziyye'den (751/1350) itibaren konu edilmeye başlanmıştır.

İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde kadının, kocasından önce Müslüman olması ve(ya) kadının Müslüman olup kocasının olmaması durumunda, kocasından zorla ayrılacağı veya ayrılmayacağı yönünde iki başlık altında verdiği rivâyetler incelendiğinde, her iki görüşü de savunanların bulunduğu görülmektedir. Buna göre Hz. Ömer, İbn Abbâs, Hasan Basrî, Ömer b. Abdülazîz, Atâ, Mücâhid gibi Sahâbe ve Tâbiûn'un, kadının kocasından önce Müslüman olması durumunda ayrılacakları görüşünde oldukları; kadının Müslüman olup da kocasının olmaması durumunda, Hz. Ömer'in kadını muhayyer bıraktığı, Hz. Ali'nin aralarındaki sözleşmeden dolayı kadını kocasına bıraktığı rivâyet edilmektedir⁷⁰.

Eserinde bu rivâyetleri detaylı bir şekilde tartışan İbn Kayyım el-Cevziyye, taraflardan birinin Müslüman olması halinde, Hz. Peygamber'in (sas) eşlerin arasını ayırdığına dâir herhangi bir rivâyet bulunmadığını, örneğin Medîne'ye hicret eden kızı Zeyneb ile Mekke'de kalan kocası Ebû'l-Âs'ın ve Mekke fethedilince Mekke'den kaçan İkrime ile karısı Ümmü Hakîm'in aralarını ayırmadığını belirtir. Yukarıda Hz. Ömer hakkında aktardığımız, 'ayırdığı' ya da 'muhayyer bıraktığı' şeklindeki iki farklı İbn Ebî Şeybe rivâyetini değerlendiren İbn Kayyım, 'tarafların ayrılacakları' şeklinde Hz. Ömer'e atfedilen ilk rivâyetin doğru olmadığını söyler⁷¹.

⁷⁰ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe (235/850), *el-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, Mek-tebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409-1988, IV/105-106 (18297-18313 arası).

⁷¹ İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350), *Ahkâmü Ehlî'z-Zimme*, (Thk. Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî, Şâkir b. Tevfîk el-Ârûrî), S. Arabistan, 1997, II/614-615, 640, vd.

Ancak Hanefîler haricindeki âlimlerin çoğunluğu, Ehl-i Kitâb olmayan gayri müslim ailelerde eşlerden birinin Müslüman olması halinde nikâhın son bulacağı görüşündedirler. Nitekim Mümtehine 60/10. âyet bağlamında, Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb ile kocası Ebu'l-Âs'ın aralarını ayırmaması tartışma konusu olmuş; ancak İbn Şihâb ez-Zühri'ye (124/741) göre Zeyneb olayının bu konudaki hükümler inmeden önce, Katâde'ye göre de müşrikler ile anlaşmayı bitiren Tevbe Sûresi inmeden önce vukû bulduğu⁷² belirtilerek buradaki ihtilâf giderilmeye çalışılmıştır.

Konu ile ilgili bir doktora tezi hazırlayan Selma Eşkan, devam eden bir evlilikte eşlerden birinin Müslüman olması ya da problem sayılan din farkının oluşması halinde, evliliğin devam edip edemeyeceği tartışmasıyla ilgili olarak; Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerin içtihâda imkân verecek esneklikte olduğunu söyler. Bunu, Hz. Peygamber zamanında müşrik ailelerden bir kısmının karısının Müslüman olup kocasının olmaması veya kocasının Müslüman olup karısının olmaması hallerinde, bu durumların problem edilmemesiyle açıklar. Böylece "realiteyi dikkate alan bir içtihâd olarak", evliliğin devam edebileceğini ve *sonradan oluşan din farkının evliliği sonlandırmayı gerektiren bir sebep olarak görülmemesi gerektiğini* belirtir⁷³.

3. Tefsîr Literatüründe Müslüman Kadınların Ehl-i Kitâb Erkekleri ile Evlenme(me)leri Meselesi

Çalışmamızın bu bölümünde, toplumsal hayatta en önemli ilişki(lerden) olan evliliğin farklı inanca mensûb insanlar arasında vukû bulup bulmadığı, vukû bulduysa bu durumun tefsîr metinlerine nasıl yansdığı sorusuna cevap aranacaktır. Cevabını arayacağımız asıl soru, Müslüman kadınların Kitâb Ehli olanlarla evlenme(me)leri meselesidir.

Biz çalışmamız çerçevesinde, konuyu tefsîr literatürü merkezinde ele alırken, Müslümanların diğer dinlerden olan kimselerle evliliklerini düzenleyen Bakara 2/221, Mâide 5/5 ve Mümtehine 60/10. âyetler çerçevesinde, tarihsel

⁷² İbn Abdilberr (463/1070); *el-İstizkâr*, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1993, XVI/326-327. Aynı rivâyetlere Kurtubî de yer verir. Bkz. Kurtubî, *A.e.*, XVIII/63-67. Ayrıca bkz. Süleyman Ateş, *A.e.*, IX/388.

⁷³ Selma Eşkan, *A.e.*, s. 125.

süreç içerisinde başta ahkâm tefsîrleri olmak üzere, klasik ve modern dönem Sünnî-Şîî tefsîrlerinden yapacağımız seçmelerden oluşturacağımız örneklerden hareketle, müfessirlerimizin yorumlarını yakından incelemek sûretiyle yapacağımız⁷⁴.

3.1. Klasik Tefsîr Kaynaklarında Ehl-i Kitâb Erkekleriyle Evlenme(me)

İlk müstakil tefsîr müellifi kabul edilen Mukatil b. Süleyman (150/767), Bakara Sûresi 5/221. âyetin müşrik kölesiyle evlenmek isteyen ve fakat kendisine izin verilmeyen Ebû Mersed el-Ganevî hakkında indiğini söyler⁷⁵. Mâide 5/5. âyetin Müslüman erkeklerin iffetli ve hür Yahûdî ve Hristiyan kadınlarla evlenmelerini helâl kıldığını, söz konusu bu helâllik verilince Müslüman erkeklerin birbirlerine kendi dinlerinden olmayan Ehl-i Kitâb kadınları ile evlenmelerinin nasıl mümkün olacağını sormaları ve kitâbî kadınların Allah'ın bu tarz evliliği helâl kılmasının kendi durumlarından ve amellerinden râzî olduğu sonucunu çıkarmaları üzerine, "... وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ... " *kim îmânı(nı) inkâr ederse ameli boşa çıkmıştır...*" kısmının nâzil olduğunu söyler⁷⁶. Mümtehine 60/10. âyetin ise Mekke müşriklerinden Sayfî b. er-Râhib'in karısı Müslüman Sebîa bint el-Hâris hakkında indiğini, kadının mü'min olduğu anlaşılınca Mekke'ye geri gönderilmediğini ve Hz. Ömer veya Ebu's-Senâbil b. Ba'kek'in mihrini ödeyerek kadınla evlendiğini nakleder. Mü'min kadınların kâfir kocalarına verilmemeleri emrinin, başta Hz. Ömer'in, hicret etmeyip Mekke'de kalan ve sonradan Ebû Süfyân'la evlenen karısı Kureybe bint Ebû Ümeyye olmak üzere bu şekilde Mekke'de kalmış olan müşrik kadınların durumuna karşılık olarak indiğini söyler⁷⁷.

Taberî (310/923), Bakara 2/221. âyet bağlamında müfessirlerin âyetin bütün müşrikler hakkında mı indiği yoksa âyetteki hükmün sadece bazı müş-

⁷⁴ Biz daha önce hazırladığımız ve yayımlanan bir bildiriye konuyu Endüslü müfessirlerin görüşleri çerçevesinde ele almıştık. Bkz. Mustafa Şentürk, "Kur'an'a Göre Ehl-i Kitâb ile Evlenme: Endüslü Tefsiri Örneği", Uluslararası Dinlerde Nikâh Sempozyumu, DEÜ İlahiyat Fakültesi, 06-08 Nisan 2012, İzmir, Türkiye, İsav Yay., ss. 175-188.

⁷⁵ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Dâru İhyâi't-Türâs, 1. bs., Beyrut, 1423/2002, I/190-191.

⁷⁶ Mukatil b. Süleyman, *A.e.*, I/455.

⁷⁷ Mukatil b. Süleyman, *A.e.*, IV/303-304.

rikleri mi kapsadığı ve âyetteki hükmün nesh edilip edilmediği konusunda ihtilâf ettiklerini söyler. Bazılarına göre âyetin ister putlara tapmak, ister Yahûdî, Hristiyan ve(ya) Mecûsî olsun, şirkin hangi türü olursa olsun bütün müşriklerle evlenmeyi haram kıldığı, ancak daha sonra bu hükmün Mâide 5/5. âyet ile neshedilerek Ehl-i Kitâb kadınları ile olan evlilikten haramlığını kaldırıldığını söyler ve bununla ilgili nakilleri aktarır. Diğer bazılarına göre ise âyetin açık anlamlı genel bir ifade içerdiğini, Arap müşrikler hakkında indiğini ve tahsîsîn burada (sadece) bir te'vîl olduğunu, âyetin neshedilmediğini ve âyette hiçbir istisnâ getirilmediğini nakleder. Başka bir görüşe göre de âyetin putperest, Yahûdî, Mecûsî ve Kitâbî olmak üzere bütün müşriklerle evlenmeyi haram kıldığını ve neshedilmediğini söyler. Taberî, burada tercihe şâyan olan görüşün, Katâde'den gelen 'müşriklerden maksadın Ehl-i Kitâb dışında kalanlar olduğu, âyetteki açık ifadenin genel olup zımnî bir tahsîs içerdiğini, âyetin neshedilmediği ve -Mâide 5. âyete atıfla- kitâbî kadınların kapsamına dâhil olmadığı' şeklindeki görüş olduğunu söyler. Taberî, kesin bir haber delîli olmaksızın, akıl ölçüsünce biri diğerini nefyeden [görünen] iki âyet ya da haberin birbirini neshetmesinin câiz olmadığını, dolayısıyla burada nesh bulunmadığını söyler⁷⁸. Taberî, Mâide Sûresi 5/5. âyette, Ehl-i Kitâb'ın yani Yahûdî ve Hristiyanların hür kadınları ile nikâhlanmaya izin verildiğini belirtir. Taberî'nin naklinde bazı âlimlere göre burada muhsan tabirinden maksat, fâcîr de olsa iffetli de olsa *hür kadımlar*, diğer bazılarına göre ise câriye olsun hür olsun *iffetli kadımlardır*. Taberî, bu konudaki görüşleri etraflıca tartıştıktan sonra, -Nisâ Sûresi 4/25 ve Nûr Sûresi 24/32. âyetlere atıfta bulunarak- kendisine göre muhsan ifadesinin 'Mü'minlerin ve Ehl-i Kitâb'ın hür kadınları' şeklindeki görüşün doğru olduğunu söyler⁷⁹. Daha önce de aktardığımız gibi Taberî, Mümtehine 60/10. âyet inince Hz. Ömer başta olmak üzere Sahabe'nin Mekke'de kalmış müşrik eşlerini boşadığını nakleder⁸⁰.

Ahkâm tefsîri yazmış Hanefî bir müfessir olan Cessâs (370/981), Bakara Sûresi 5/221. âyeti müstakil olarak "Müşriklerin Nikâhlanması" başlığı altında

⁷⁸ Taberî, *A.e.*, IV/362-365.

⁷⁹ Taberî, *A.e.*, IX/581-589.

⁸⁰ Taberî, *A.e.*, XXIII/331-333.

ele alır. İbn Abbâs'tan gelen nakle göre âyette de belirtildiği üzere îmân etmedikçe müşrik kadınlarla evlenilemeyeceğini, ancak -Mâide 5/5. âyete atfla- Ehl-i Kitâb kadınlarının bundan istisnâ edildiğini ve onların "zinâ etmemiş iffetli kadınlarıyla" evlenilebileceğini söyler. İbn Ömer'den gelen nakle göre ise âyetin Bakara 2/221. âyetin kitâbî kadınları da içine alacak şekilde genel bir hüküm içerdiğini, üstelik İbn Ömer'e atfedilen 'bir kimsenin Hz. İsa'ya veya Allah'ın kullarından birine ilahlık atfetmesinden daha büyük şirk olmadığı' görüşünü zikreder. Bir grup Sahabe ve Tâbiûn'dan kitâbî kadınlarla evlenmenin mübah olduğu naklinin geldiğini, meselâ Hz. Osman'ın Nâile adında Hristiyan ve Talha b. Ubeydullah ile Huzeyfe'nin de Yahûdî hanımlarla evlendiklerini söyler. Hz. Ömer'in Huzeyfe'ye bu Yahûdî eşini boşaması için mektup yazdığını, Huzeyfe'nin bu durumun haram olup olmadığını sorduğunu, Hz. Ömer'in cevaben "Hayır! Fakat onların fâhişeleriyle cimâ etmenizden korkarım" şeklinde yazdığını nakleder ve Sahabe ve Tâbiûn'dan bunu yasaklayan hiç kimseyi bilmediklerini, İbn Ömer'in ise bu tür evliliği haram kabul etmesinin herhangi bir delili olmadığını, ancak Hz. Ömer'in yaptığı gibi bunun mekrûh görülebileceğini söyler. Eğer haram olsaydı böyle bir evliliğin Sahabe arasında görüş ayrılığına sebep olacağını, halbuki bu tarz evliliğin cevâzı konusunda aralarında görüş birliği bulunduğunu ekleyerek, iki yönden haram sayılamayacağını belirtir: İlk olarak âyetin açık ifadesinin net bir biçimde putpe-rest müşrikleri kapsadığını ve bir delil bulunmaksızın kitâbî kadınların âyetin kapsamına dâhil edilemeyeceğini söyler. Mesela Bakara 2/105 ve Beyyine 98/1. âyetlerde, ma'tûfun (müşriklerin) ma'tûf aleyh (Ehl-i Kitâb kâfirleri)'den farklı olacağı kuralı sebebiyle, iki sınıf arasında bir ayırım yapıldığına dikkat çeker. Cessâs, eğer (hüküm) hepsi hakkında genel olsaydı, Mâide 5/5. âyete göre düzenlenmesi ve bu iki âyetin ikisini de telîf etme imkânı olmadığına göre birbirlerini neshetmiş olması gerektiğini söyler. Âl-i İmrân 3/114 ve 199. âyetlere atfen, "Allah bununla Ehl-i Kitâb'ın sadece Müslüman olanlarını kastetmiştir" denilirse, ona "bu, söyleyenin ve delil kabul edenin iki açıdan cehâletini gösteren tartışmaya açık bir görüştür" diyerek karşı çıkar ve bunları açıklar: Biri, bu isim eğer mutlak olarak alınırsa o takdirde Tevbe 9/29 ve Âl-i İmrân 3/75'te olduğu gibi sadece Ehl-i Kitâb'ın kâfir olanlarını kapsar. Bu şekilde gelen mut-

lak lafızlarla Yahûdî ve Hristiyanlar kastedilir, onların Müslüman olanları değil. Âl-i İmrân 3/113. âyetteki hitâb da bunu gösterir. İkinci olarak âyette mü'min kadınları zikretmiştir ve bu kitâbî iken Müslüman olmuş kadınları da kapsar. Halbuki âyette “*وَالْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتِ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ*”/Müminlerden muhsan olan kadınlar ve sizden önce kitap verilenlerden olan muhsan kadınlar” ifadesi yer almaktadır. “Âyet mü'min kadınlar ile söze başlamış iken, maksadın Müslüman olmuş kitâbî kadınlar olduğunu söylemek nasıl câiz olur” der ve bunu ileri sürenlerin delillerine yer verir. Buna göre Ali b. Ebî Talhâ'dan naklen “*Kâ'b b. Mâlik, Ehl-i kitab'tan bir kadımla evlenmek istemiş ve bunu Hz. Peygamber'e sormuştu da Rasûlüllah onu nehyetmiş ve 'Çünkü o kadın senin namusunu koruyamaz' buyurmuştu*”. Bu nehyin zâhirî anlamı nikâhın fâsid olması demektir, üstelik hadîsin *maktû'* olduğu söylenmiştir. Ayrıca nesh de tahsîs de yoksa, hadîs Kur'ân'ın zâhirine aykırıdır. Eğer varsa o zaman haram değil, çok çok Hz. Ömer hükümünde olduğu gibi mekrûh sayılabilir. Çünkü Hz. Peygamber'in “*senin namusunu koruyamaz*” ifadesi, nikâhın fâsid olmasını gerektirmez. Nitekim yaşı küçük kadın ve câriye de iffetini koruyamayabilir, ama onlarla evlenmek câizdir. Cassâs daha sonra harbî olan kitâbî kadınların nikâhlanması ile ilgili görüşleri nakledip âyetin mutlak olup böyle bir ayırım yapmadığını, dolayısıyla burada delilsiz tahsîse gidilemeyeceğini, Tevbe 9/29. âyet ile kitâbî kadınların nikâhlanması arasında bir cevâz ya da bâtl ilişkisi kurulamayacağını söyler. Cessâs'a göre Mücâdele 58/22. âyetteki “*مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ*”/Allah'a ve Rasûlüne düşman olanlar” ifadesinden maksadın harbî topluluklar olup mü'minlerin bunlarla dostluk kuramayacakları, halbuki Rum 30/21. âyete atıfla nikâhın sevgi ve merhamet getireceği düşüncesinden hareketle harbî olan kitâbî kadınlarla evlenmeyi mekrûh görenlerin, müşriklerle evlenmeyi haram kılan âyette “Cehennem'e çağırma” illeti gibi buradaki durumda illetin harb olduğu düşüncesiyle kurdukları ilinti de doğru değildir. Çünkü Hz. Nûh ile Lût'un karıları kâfirdiler. Dolayısıyla burada küfür, nikâhın haram oluşunda illet değildir⁸¹... Cessâs Mâide Sûresi 5/5. âyet bağlamında müstakîl bir başlık altında “Kitâbî Kadınlarla Evlenme” meselesini ele alır. Âyetteki muhsan kadınlardan maksadın iffetli, gusül

⁸¹ Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs (370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1405/1984, II/15-19.

abdesti alan ve nâmusunu koruyan, hür kadınlar olduğu görüşlerine yer verir. Hür olanlarının da zimmîleri ile evlenme konusunda İbn Ömer dışında Saha-be'nin ittifak ettiğini, âyetin mutlak olarak geldiğini ve İbn Ömer'in daha önce aktardığımız Ehl-i Kitâb'ın da müşrik olduğu değerlendirmesinden hareketle, tahsîs ifade eden âyetle mutlak bir âyetin neshedilemeyeceğini, çünkü âyetin yürürlükte olduğunu ve âyette Ehl-i Kitâb'ın Müslüman olanlarının kastedildiği görüşünün de doğru olmadığını söyler. Âyetin hükmünün genel olduğunu ve zimmî-harbî herhangi bir ayırma gidilemeyeceğini, bütün kitâbî kadınlarla evlenmenin câiz olduğunu, harbî olanlarla evliliğin ise olsa olsa mekrûh olabileceğini söyler. Cessâs, bu başlık altında son olarak Mecûsîler ve Sâbîiler'in durumuna değinir ve özetle Ehl-i Kitâb olmadıkları için onların kadınlarıyla evlenilemeyeceğini belirtir⁸². Cessâs, Mümtehine 60/10. âyette "(Yaşadıkları) Beldelerin Ayrılması ile Eşlerin Ayrılması" başlığı altında özetle şunları söyler: Beldelerin ayrılmasından maksat, dînî yönden ayrılması, yani bir beldenin Dâru'l-İslâm diğerinin Dâru'l-Harb hâline gelmesi olduğunu; bu durumun vukûunda eşlerin ayrılması gerektiğini söyler. Ayrıca daha önce de aktardığımız Hz. Ömer'in uygulamalarına dâir ilgili rivâyetlerin ışığında, kadının Müslüman olup kocasının olmaması şeklinde din farkı oluştuğunda, eşlerin ayrılması gerektiğini belirtir⁸³.

Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045), Bakara Sûresi 5/221. âyetin tefsîrinde, İbn Abbâs'tan naklen bütün müşriklerle evlenmenin haram olduğunu, ancak Mâide 5/5. âyetle Ehl-i Kitâb'ın bundan istisnâ edildiğini söyler. Yine İkrime ve Hasan Basrî'den naklen, bu âyetten Ehl-i Kitâb kadınlarıyla evlenmenin neshedildiğini söyler. Aynı şekilde İmam Mâlik'ten âyetin mensûh olduğunu, Taberî'den de âyetin müşrik Arap kadınlarını kasteden muhkem bir âyet olduğunu nakleder. Mekkî b. Ebî Tâlib, Bakara Sûresi 5/221. âyetin, Mâide Sûresi 5. âyet ile neshedildiği yönündeki rivâyetin İbn Ömer ve Hz. Ömer aracılığıyla rivâyet edildiği görüşüne ise, Hz. Ömer'in Talha b. Ubeydullah ile Yahûdî karısını ve Huzeyfe b. el-Yemân ile Hristiyan karısını zorla ayırdığı rivâyetinde icmâ olduğunu belirterek karşı çıkar. Müfessirimiz, İbn Ömer'in "Allah, kitabında müşrik

⁸² Cessâs, *A.e.*, III/323-329.

⁸³ Cessâs, *A.e.*, V/328-331.

kadınları mü'minlere haram kılmıştır. Bir kadının rabbinin İsâ olduğunu söylemesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum” dediğini nakleder. Mekki b. Ebî Tâlib, Kur'ân'ın Tevbe Sûresi'nde [31. âyet] ve başka sûrelerde Yahûdî ve Hristiyanları müşrik olarak tanımladığını söyler. Sahabe ve fakihlerin çoğunluğunun kitâbî kadınlarla evlenmeyi câiz gördüklerini, kitâbî köle ile evlenmenin yasak olduğunda ise görüş birliği olduğunu, ancak Ebû Hanîfe'nin bunu da meşrû kabul ettiğini söyler⁸⁴. Mekki b. Ebî Tâlib, Mâide Sûresi 5/5. âyetin tefsîrinde Hz. Âişe, Hz. Ali ve İbn Ömer gibi Sahabelerin Ehl-i Kitâb'ın kestiklerini yemediklerini, İmam Mâlik'in de eğer İsâ adına kesilmemişse bunu -haram olmasa da- mekrûh gördüğünü söyler. Âyette -Yahûdî ve Hristiyan- Ehl-i Kitâb'ın hür ve muhsan/iffetli kadınlarının, mehirleri verilmek sûretiyle, Müslüman erkeklere helâl kıldığını ifade eder. Hür Kitâbî kadınlarla -savaş halinde de olsa- evlenmenin helâl görüldüğünü, köleler ile evlenmeyi câiz kabul edenlerin de bulunduğunu, ancak İmam Mâlik'in buna cevâz vermediğini söyler. İbn Abbâs'tan naklen Ehl-i Kitâb'ın *zimmî* olanlarının kadınlarıyla evlenmenin câiz, *harbî* olanlarla ise câiz olmadığını söyler⁸⁵. Mekki b. Ebî Tâlib, Mümtehine Sûresi 10. âyetin, Hasan b. Dahdaha'nın karısı olup Medîne'ye ilticâ eden ve Sahabe'den Sehl b. Hanîf ile evlenen Ümeyme bint Bişr ya da Hz. Ömer'in Mekke'de kalan müşrik karısı hakkında indiğini ve Hz. Ömer'in âyet inince onu boşadığını nakleder. Âyete göre Müslüman kadın ve erkeğin, kâfir ile evlenmelerinin helâl olmadığını ve -Mâide 5/5. âyet ile istisnâ edilen- Ehl-i Kitâb kadınları hâriç, kâfir kadınların nikâh altında tutulmaması gerektiğini söyler. Âyet inince başta Hz. Ömer olmak üzere Sahabe'nin Mekke'de kalan müşrik hanımlarını boşadıklarını belirtir⁸⁶.

Ahkâm tefsîri yazan müfessirlerinden İbnü'l-Arabî (543/1148), Bakara 2/221. âyetin tefsîrinde üç görüşü tartışır: *İlki*, Hz. Ömer'den gelen iki rivâyetten birine göre, kitâbî olsun veya olmasın müşrik kadınla ve İmam Mâlik (179/795) ile İmam Şâfiî'ye (204/820) göre köle olması durumunda kitâbî kadınla da ev-

⁸⁴ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bülûğî'n-Nihâye*, Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ ve'l-Bahsi'l-İlmiyyi, Câmîatü'ş-Şârika, yrs., 2008, I/724-726.

⁸⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, *A.e.*, III/1608-1609, 1611-1612.

⁸⁶ Mekki b. Ebî Tâlib, *A.e.*, X/7425-7426.

lenmek câiz değildir. *İkincisi*, Katâde'ye göre burada kitâbî olmayan mecûsî ve Araplar kastedilmektedir. *Üçüncüsü*, âyet Mâide 5/5. âyet ile neshedilmiştir [nesh, burada tahsîs anlamında kullanılıyor olsa gerekir]. İbnü'l-Arabî, Ebû Hanîfe'nin kitâbî köle kadınla evliliği câiz gördüğü ve bunu âyetin 'Müslüman erkekleri mü'min köle ile müşrik arasında muhayyer bıraktığı', eğer müşrik köle [kitâbî olsa gerek] ile evlenmek câiz olmasaydı, Allah'ın ikisi arasında muhayyer bırakmayacağını, çünkü muhayyerliğin -câiz ve yasak iki şey ya da iki zıt arasında değil- ikisi de câiz olan seçenekler arasında bulunduğunu söyleyerek delillendirdiğini nakleder. İbnü'l-Arabî, müşrik köle erkeğin mü'min kadınla, aynı şekilde mü'min erkeğin de müşrik kadınla evlenmesinin câiz olmadığını söyleyerek buna itiraz eder. Her kâfirin gerçekte müşrik olduğunu ve bundan dolayı İbn Ömer'in 'Hz. İsa'yı Allah ve Allah'ın oğlu görmekte' büyük bir şirke bulaşmış olan Yahûdî ve Hrisityan kadınlarla evlenmeyi mekrûh gördüğünü söyler. Âyetin müzekker olarak "وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ" şeklinde gelmesinin, mü'min kadınlara hitâb ettiği şeklinde anlaşılması gerektiğini, çünkü mü'min kadının müşrik erkekle kıyacağı nikâhın bir geçerliliğinin olmadığını belirtir⁸⁷. İbnü'l-Arabî, Mâide Sûresi 5. âyetin tefsirinde ulemâ arasında iffetli ve hür kitâbî kadınlarla evlenme konusunda görüş ayrılığı olduğunu, Hz. Ömer'den bu konuda farklı rivâyetler bulunduğunu, örneğin onun Nübeyşe adında Hemedanlı bir kadının, Müslüman hür bir kadın gibi nikâhlanabilmesine izin verdiğini söyler. İbn Abbâs'tan naklen -Tevbe 9/29'a dayanarak- âyetin sadece cizye veren ve zimmî olan kitâbî kadınlarla evlenmeye izin verdiğini belirtir ve buradan cizye vermeleri gerekmediği gerekçesiyle kitâbî câriyeler ile evlenilemeyeceği çıkarımını yapar. Savaş hâlinde bulunulan kitâbî kadınlarla evlenmenin ise ulemâ tarafından mekrûh görüldüğünü söyler⁸⁸. İbnü'l-Arabî, Mümtehine 60/10. âyetin tefsirinde de müşrikler gibi kâfirlerle de evlenmenin haram kılındığını ve âyetin önceden yapılmış olan karma evlilikleri neshettiğini ve mü'minlere, müşrik ve kâfir eşlerinden îmân etmedikleri takdirde ayrılımlarını emrettiğini söyler. Sahabenin de âyeti böyle anladığını belirtir

⁸⁷ Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, trs., I/174-176.

⁸⁸ İbnü'l-Arabî, *A.e.*, II/33-40.

ve bunu Hz. Ömer'in müşrik eşleri Kureybe bint Ümeyye ile Bint Cervel el-Huzeymî'yi boşadığı örneğiyle delillendirir⁸⁹.

Yine bir ahkâm tefsîri müellifi olan Kurtubî (671/1272), Bakara 2/221. âyetin tefsîrinde nüzûl sebebi olarak daha önce naklettiğimiz müşrik bir kadınla evlenmek isteyen Mersed el-Ganevî (veya Mersed b. Mersed) ve kölesiyle evlenmek isteyen Abdullah b. Revâha rivâyetine yer verir. Âlimlerin âyetin tefsîrinde görüş ayrılığına düştüklerini, bazılarının İbn Abbâs ve diğerlerinden naklen bu âyetin Mâide 5/5. âyet ile neshedildiği görüşünde olduklarını söyler. Bu görüşleri tartıştıktan sonra, bir kısım âlimlerin iki âyet arasında bir teâruz görmediklerini ve şirk tabirinin açık anlamının Ehl-i Kitâb'ı kapsamadığını belirtir. Yine İbn Abbas'tan naklen harbî olan kitâbî kadınlarla evlenmenin câiz olmadığını söyler. Ebû Hanîfe'ye göre kitâbî câriye ile evlenmenin câiz olduğunu, İmam Mâlik'e göre ise olmadığını belirtir. Müşrik kadın ve erkekle evlenmenin câiz olmadığını ifade eder⁹⁰. Mâide 5/5. âyette harbî ya da zimmî veyahut hür ya da köle kitâbî kadınlarla evlenme tartışmalarına ve âyetin mutlak olup bu konuda bir tahsise gitmediği görüşüne değindikten sonra, Ehl-i Kitâb'ın câriye kadınları ile evlenmenin yasak olduğunu ve bunun seçkin âlimlerin görüşü olduğunu söyler⁹¹. Kurtubî, yukarıda naklettiğimiz sebab-i nüzûl rivâyetlerini aktardıktan sonra, âyete göre mü'min ile müşrik ve kâfir evliliğinin helâl olmadığını; aralarının ayrılması konusunda ise 'evliliklerinin' veya Ebû Hanîfe'ye göre 'evlerinin' ayrılması şeklinde görüşler olduğunu, ancak ilk görüşün doğru olduğunu, çünkü Ebû [İbn] Ömer'den naklen ikinci görüşün ne Kur'an'da ne Sünnet'te ne de Kıyas'ta delilinin bulunduğunu söyler. Âyetin önceki mü'min-müşrik/kâfir evliliklerini neshettiğini ve bu sebeple Hz. Ömer'in Mekke'de bulunan iki müşrik karısını, aynı şekilde Talha b. Ubeydullah'ın müşrik karısını boşadığını nakleder. Ayrıca Hz. Peygamber'in kızı ve eşi Ebu'l-Âs ile ilgili rivâyetleri tartıştıktan sonra, İbn Şihâb ez-Zührî'den naklen Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in olayının bu konudaki hükümler inmeden önce, Katâde'den naklen de müşrikler ile anlaşmayı bitiren Tevbe Sûresi inmeden

⁸⁹ İbnü'l-Arabî, *A.e.*, IV/209.

⁹⁰ Kurtubî, *A.e.*, III/67-72.

⁹¹ Kurtubî, *A.e.*, VI/79.

önce vukû bulmuş olduğunu söyler. Âyete göre Ehl-i Kitâb dışında, karısı Müslüman olmayanın 'hemen' ya da 'iddet bitince' ama kesin olarak ayrılması gerektiğini söyler⁹².

Görüldüğü gibi klasik dönem müfessirlerimiz, Müslümanların kâfir ve müşriklerle ve Müslüman kadının kitâbî erkek ile evlenmesini tartışmaya bile açmazlar. Müfessirlerimiz, Müslüman erkeğin kitâbî kadınlarla evliliğine ise mesafeli yaklaşır ve bunun temelde bir "cevâz" değil "ruhsat" olduğundan hareketle, bu tür evliliği söz konusu kadınların ancak şirke bulaşmamış olmaları durumunda câiz görürler; aksi halde bu tarz evliliği meşrû kabul etmezler. Yanı sıra kitâbî kadınların savaş hâlinde bulunan bir topluluktan olmaları veya câriye olmaları durumunda da böylesi evliliği mekrûh kabul ederler. Görünen o ki, Mâide Sûresi 5/5. âyetin Müslümanlar ile Ehl-i Kitâb'ın yeme-içme ilişkilerini karşılıklı olarak açık bir şekilde düzenlemesine rağmen; Müslüman kadının Kitâb Ehli erkeklerle evlenmeleri konusuna açıkça temas etmemesi, müfessirlerimizin dikkatini bile çekmemiştir. Bu durumda âyetten zımnî olarak Müslüman kadınların kitâbî erkekler ile evlenmelerinin câiz olmadığı ve müfessirlerimizin bunu konu edinme gereği bile duymadıkları sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir. Müfessirlerimizden İbnü'l-Arabî'nin kadılık yaptığı, yine İbnü'l-Arabî ile Cessâs ve Kurtubî'nin ahkâm tefsiri yazdıkları ve buna rağmen konunun tefsirlerine yansımamış olduğu düşünüldüğünde; klasik dönem İslâm toplumlarında böyle bir talep ve(ya) sorunun olmadığı ve Tefsîr literatüründe Müslüman kadınlar ile Kitâb Ehli erkeklerin evlenip evlenemeyecekleri konusunun mesele edinilmeye bile değer bulunmadığını söyleyebiliriz.

3.2. Modern Tefsîr Kaynaklarında Ehl-i Kitâb Erkekleriyle Evlenme(me)

İslâm Dünyası'nda ve tefsîrde modern(ist) dönemi Hint Alt Kıtası ve Mısır'lı âlimler ile başlatmak yanlış olmayacaktır⁹³. İlk modernistlerden

⁹² Kurtubî, A.e., XVIII/63-67.

⁹³ Ignaz Goldziher, *İslam Tefsîr Ekolleri*, (çev. Mustafa İslamoğlu), Denge Yay., İstanbul, 1997, ss. 337-391; Muhsin Demirci, *Tefsîr Tarihi*, İfav Yay., İstanbul, 2003, ss. 252-279; M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2004, ss. 195-206. İlk modernistlerden sayılan Seyyid Ahmed Hân'ın (1315/1898) konuyu *Risâle-i Ahkâm-ı Taâm-ı Ehl-i Kitâb'ı* (1868) ile *Tefsîru'l-*

Cemâlüddîn Efgânî'nin (1314/1897) talebesi olan Muhammed Abduh (1323/1905), Bakara 2/221. âyet bağlamında aktardığımız sebep-i nüzûl rivâyetlerine değinir. Âyetin daha sonra inmiş olan Mâide 5/5. âyet ile neshedildiği ve kitâbî müşrik kadınları da kapsadığı ve yine Müslüman olmuş kitâbî kadınların kastedildiği görüşünün, çoğunluğa göre doğru olmadığını söyler. Mâide Sûresi'ndeki âyetin kitâbî kadınlarla evlenmeyi helâl kıldığını, ancak Müslüman kadınların kitâbî erkeklerle evlenmesi konusunda sustuğunu söyler. Abduh'a göre bu susmanın anlamı, bu tarz evliliğin yasaklanmasıdır ki Sünnet ve İcmâ da bunu destekler. Ancak müşrik erkek ve kadınla evliliğin açıkça haram kılınmasına karşın, Ehl-i Kitâb ile evlilik konusunda "[Ehl-i Kitâb'ın] hepsi [ile evlilik] konusunda aslanan ibâhadır" denilebilirse de, Abduh'a göre kadının kocasının emri altında olması nedeniyle, Kitap delili yoksa da Sünnet ve İcmâ delili ile Müslüman kadının kitâbî erkekle evlenmesi doğru değildir⁹⁴. Abduh, Mâide 5/5. âyet bağlamında, Müslümanın gayri müslimle evliliği meselesini uzun uzun tartıştıktan ve özetle müşrikler ile evlenmenin câiz olmadığını, Ehl-i Kitâb'ın kadınları ile evlenmenin ise câiz olduğunu belirttikten sonra, Kur'ân'ın Mecûsî, Sâbiî ve daha çok Çin'de [Uzak Doğu'da] bulunan Budist, Hinduist ve Konfüçyanistler'le evliliği konusunda sustuğunu ve açık bir nass getirmediğini, ancak âyetteki müşrikler ifadesi ile bütün putperestlerin âyetin anlam alanına dâhil olduğunu söyler. Kitâbî kadınlarla evlenmeye izin verilmesinin hikmetlerinden biri de Müslümanlar ile Ehl-i Kitâb toplumları arasındaki problemlerin giderilmesi ve onlara İslâm'ın güzelliklerinin ulaştırılması olduğunu belirtir. Bu sebeple Müslüman erkeklerin eşine güzel örnek olarak kitâbî kadınlarla evlenmelerinin gerekli olduğunu söyler, ancak kendi zamanında Fransız kadınlarla evlenen bir takım Mısırlılar ile Türklerin bu husûsa riâyet etmediklerinden ve Hristiyan eşlerin Müslüman kocalarına ve çocuklarına model olmasından

---

*Kurân'*ında (1880-1895) işlemiş olması muhtemel olmakla beraber, her ikisi de Urduca yazıldığından dolayı, adı geçen eserlerden yararlanma imkânı -yazar olarak benim için- ne yazık ki söz konusu değildir. Zikredilen eserler için bkz. Mustafa Öz, "Ahmed Han, Seyyid", *DİA*, İstanbul, 1989, II/73-75.

⁹⁴ Reşid Rızâ, *A.e.*, II/276-279.

şikâyet eder ve böylece eşleriyle imtihanın küfürle imtihandan daha çetin olduğunu belirtir.⁹⁵

Cemâlüddîn el-Kâsımî (1332/1914), Bakara 221. âyetin müşriklerle evlenmeyi haram kıldığını, ancak bu âyetin Mâide 5. âyet ile tahsîs edilip bundan kitâbî kadınların istisnâ edildiğini söyler, Beyyine 1. âyete atıfla Ehl-i Kitâb'ın müşrik olarak mütâlâa edilemeyeceğini de ekler⁹⁶. Kasımî, Mâide 5. âyette geçen muhsan kelimesi ile kitâbî kadınların iffetli ve hür olanlarının kastedildiğini, ancak zorluk ve güç yetirilememesi sebebiyle köle kitâbî kadınlarla da evlenilebileceğini söyler. Kâsımî, âyetin açık ve genel ifadesinin fakîh ve müfessirlerin çoğunluğuna göre -harbi de olsa- kitâbî kadınlarla evliliğe izin verdiğini söyler. Ancak kocasının etkisi altında kalacağı için Müslüman kadının kitâbî erkek ile evlendirilmesinin doğru olmadığını ve Müslüman kadın için bu zilletin tahammül edilemez olduğunu söyler⁹⁷.

Elmalılı (1361/1942), Bakara 221. âyet bağlamında, Mâide 5. âyete atfen "ruhsat olarak" Kitâb Ehli kadınları ile evlenilebileceğini ancak âyetin ikinci kısmının "muhkem" kalıp Ehl-i Kitâb'a kız vermeye hiçbir şekilde izin vermediğini söyler. Elmalılı, " 'hür ve iffetli kadınlar (muhsan)' ifadesiyle Müslüman erkeklerin Kitâb Ehli'nin kadınlarıyla evlenmelerine izin verilmiş olduğu halde, Müslüman kadınların Kitâb Ehli'nin erkekleriyle evlenmelerinin câiz olacağına dâir ne âyet, ne hadîs hiçbir mübahlık delili gelmemiştir" der ve ekler: "Mal tarlası olan vatan toprağını yabancılara çiğnetmek büyük bir felâket olduğu gibi, can ve din tarlası olan İslâm kadınlarını başkalarına çiğnetmek de felâketlerin felâketidir. Bunlar nikâh değil, onların çağrısına uyup canları ateşe atmaktır"⁹⁸. Elmalılı Mâide 5. âyet bağlamında ise yiyecek hususunda iki taraftan izin verildiğini ancak nikâh hususunda bu helâl olma bir tarafa tahsîs edilip yalnız Müslümanların Kitâb Ehli'nden namus dâiresinde nikâh ile kadın almalarının helâl kılındığını, Müslüman kadınlarının Kitâb Ehli ile evlenmelerine

⁹⁵ Reşîd Rızâ, *A.e.*, VI/155-162.

⁹⁶ Cemâlüddîn el-Kâsımî (1332/1914), *Mehâsinü't-Te'vîl*, (Thk. Muhammed Bâsil), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, II/115-116.

⁹⁷ Cemâlüddîn el-Kâsımî, *A.e.*, IV/54-58.

⁹⁸ Elmalılı, *A.e.*, II/773-774.

asla izin verilmediğini ve bu durumun aslı ve geçmişteki haramlığı üzerine bâkî kılındığını ifade eder. Nisâ Sûresi 4/141. âyete atıfla bu yasağın daha da pekiştirilmiş olduğunu belirtir. Mâide 5. âyette Kitâb Ehli'nden kadın almanın Müslümanlara helâl oluşunun açıklandığını, ancak tersinden sükût edildiğini ve bunun "zarûret beyânı denilen bir kasr" olduğunu ve bu şekilde Müslüman kadınlarının Kitâb Ehli ile evlendirilmesinin asla bahis konusu olamayacağı söyler. Devamında Asr-ı Saâdet'ten beri Ümmet'in ittifâkı ile de bilinen bu meseleyi hatırlatmasına sebep olarak yaşadığı zamanda İslâmî delilleri bilmeyen "bazı câhillerin" Kur'ân'da buna dâir bir nass bulunup bulunmadığını sorgulamalarını gösterir ve ekler: "Halbuki bu gibi, haramlık asıl olan meselelerde, izin verilmemiş olması yeterli bir delildir. Şu halde 'bu gibiler hakkında yasaklama var mı' diye değil, 'izin var mı?' diye sormak lazım gelir"⁹⁹.

Mustafa Merâgî (1364/1945), ilgili âyetler bağlamında, kitâbî kadınlarla evlenmeye izin verilmesinin Müslüman kocasının idaresi altında güzel muamele ile dînimizin kolaylığını görüp Müslüman olma ihtimâlini barındırması ile açıklar. Ancak Müslüman kadının kitâbî erkekle evlenmesinin Sünnet ve İcmâ ile haram olduğunu, çünkü burada önceki ihtimalin bulunmadığını söyler. Mâide 5. âyetteki muhsan ifadesi ile kitâbî kadınların hür olanlarının kastedildiğini belirtir¹⁰⁰.

İzzet Derveze (1404/1984), Mâide 5. âyet bağlamında, Müslüman kadınların kitâbî erkeklerle evlenmelerinin haram olduğuna dâir Kur'ân'da bir nass olmadığını ileri sürenlerin görüşünü reddeder. İlk olarak kitâbî kadınlarla evlenmeyi mübah kılan âyetin kesin olduğunu ve âyetin zımnî olarak bu evliliği -Müslüman erkek-kitâbî kadın şeklinde- tek yönlü olarak hasrettiğini, ikincisi Ehl-i Kitâb'ın muhsan olanları ile hasredildiğini, üçüncüsü sahîh kaynaklarda gelmese de -kendisine göre- âyetin rûhu ve muhtevâsıyla uyumlu olan ve Taberî'nin naklettiği, bizim de aktardığımız hadîse atıfla, Hz. Peygamber'den beri Müslümanların bu konuda ittifak hâlinde olduğunu söyler ve bu yasağın hik-

⁹⁹ Elmalılı, *A.e.*, III/1579-1580.

¹⁰⁰ Mustafa Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, Mustafa el-Halebî ve Oğulları Matbaası, Mısır, 1365/1946, II/153, VI/59.

metini ailede kadın ve neslin, ailenin reisi olan erkeğe göre şekilleneceği gerek-
cesiyle açıklar¹⁰¹.

İbn Âşûr (1393/1973), Bakara 221. âyetin Müslüman-müşrik evliliğini iki
yönlü olarak açıkça haram kıldığını, ancak Müslüman-Ehl-i Kitâb evliliği konu-
sunda sükût ettiğini, Mâide 5. âyetin Müslüman erkeğin kitâbî kadınla evlen-
mesine cevâz verdiğini ve aralarında dört imamın da bulunduğu çoğunluk
ulemânın müşrik ve Mecûsî olmayan kitâbî kadınlarla evliliği câiz gördüğünü
anlatır. Müslüman kadının kitâbî erkekle evlenmesi konusunda ise nass bulun-
madığını ve bütün Müslümanların bu tarz evliliğe, ya bu hüküm açıklanırken
yasamanın sükût etmesinden ya da Sünnet, Kıyâs ve İcmâ'dan deliller getirmek
sûretiyle cevâz vermediklerini belirtir ve bunlar içerisinde en açık olan delilin
İcmâ olduğunu söyler¹⁰².

Kur'an Yolu tefsirinde Bakara 2/221. âyetin, Müslümanların müşrik
kadınlarla ve erkeklerle evlenmelerinin câiz olmadığını açık ve kesin olarak
ifade ettiği, Müslüman erkeklerin Ehl-i Kitâb kadınlarla ve Müslüman
kadınların da kitâbî erkelerle evlenmelerinin câiz olup olmadığının bu âyetten
açık olarak anlaşılmadığı, çünkü Ehl-i kitab'ın tamamını müşrikler kategorisine
sokmak mümkün olmadığı ve ilgili hükmün Mâide 5/5. âyette açıklandığı belir-
tilir. Buna göre delillerin farklı değerlendirilmesi ve yorumlanması sebebiyle
bazı müctehidler aksini söylemiş olsalar da, dört mezhebin imamaları ile Evzâi
ve Sevrî gibi yine mezhep sahibi imamlar, Mâide âyetinin -kitâbî kadınlarla
evlenilebileceği yönündeki- açık hükmünü benimsedikleri söylenir. Aksi du-
rumdaki evliliğin yani Ehl-i kitab'tan olan gayri müslim erkekle Müslüman
kadının evlenmesinin ise câiz olmadığı ve bu konuda bütün İslâm âlimlerinin
(müctehid ve müfessirler) ittifakı yani İcmâ-ı Ümmet olduğu söylenir ve bu
icmân kaynağının "naklî (vahye dayanan) delîlinin" âyetler ve uygulama ol-
duğu belirtilerek ilgili deliller sıralanır¹⁰³. Mâide 5/5. âyetin tefsirinde ise "âlim-
lerin çoğunluğuna göre Müslüman erkeklerin Müslüman veya Ehl-i Kitâb

¹⁰¹ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire, 1383/1963, IX/53-54.

¹⁰² Muhammed Tâhir İbn Âşûr (1393/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr,
Tunus, 1984, II/360; VI/119

¹⁰³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara, 2007, I/350-352.

kadınlarıyla evlenmelerine izin verildiği halde, Müslüman kadınların Ehl-i Kitâb erkekleriyle evlenmelerine ittifakla izin verilmemiştir. Nitekim âyet-i kerîmede Müslümanların yiyeceklerinin Ehl-i kitab'a helâl olduğu açıkça bildirildiği halde, kadınlarının onlara helâl olduğuna dâir herhangi bir işaret yoktur" denilir¹⁰⁴. Mümtehine 60/10. âyette ise "kâfirler" kelimesi geçtiği için Müslüman bir kadının Ehl-i Kitâb'tan bir erkekle dahî evlenemeyeceği ve evliliğini sürdürmeyeceği sonucuna ulaşıldığı, Fıkıhçıların çoğunun bu sonuca varmış olmakla beraber, İbn Kayyım el-Cevziyye'ye atfen özellikle Hz. Peygamber ve Hz. Ömer devirlerine ait uygulamalara dayanan bazı fıkıhçıların ise baştan evlenmenin câiz olmadığını, ancak Müslüman olmadan önce gayri müslim ile evli bulunan tarafın, ihtidâ yüzünden nikâhının bozulmayacağını ileri sürdükleri belirtilmiştir. Çağdaş âlimlerden Kardâvî'nin de bu içtihadı benimsediğini değinilmiştir¹⁰⁵.

3.3. Şîi Tefsîr Kaynaklarında Ehl-i Kitâb Erkekleriyle Evlenme(me)

Bu noktada birer örnekle de olsa klasik ve modern Şîi tefsîrlerde konunun nasıl değerlendirildiğine bakmanın yerinde olacağını düşünüyoruz.

Tabresî (543/1148), Bakara 2/221. âyetin Ehl-i Kitâb'tan vd. gruplardan bütün kâfirler ile evlenmeyi haram kıldığını, âyetin nesh ve tahsîs edilmediğini; ancak bazılarına göre âyetin Mâide 5/5. âyet ile nesh veya tahsîs edildiğini, bu durumda ister müşrik ister kitâbî olsun her kâfir kadınla nikâhın haram olduğunu İbn Ömer'in ve kendi mezhebi Şîa'nın Zeydiyye kolunun bu görüşte olduğunu söyler¹⁰⁶. Mâide 5/5. âyetteki "muhsan" tabirinin manası konusunda ihtilâf bulunduğunu; buna göre *iffetli hür kadımlar*, harbî olsun-zimmî olsun *köle kadımlar* ya da zimmî ya da harbî *hür kadımlar* şeklinde görüşler bulunduğunu belirtir. Kendi mezhebinden bazılarına göre, Bakara 2/221 ve Mümtehine 60/10. âyetlere atfen, kitâbî kadınlarla devamlı nikâh yapılamayacağını, ancak mut'a yapılabileceğini, ancak kendi görüşüne göre bu kadınlarla her iki nikâh türünün

¹⁰⁴ Hayrettin Karaman vd., *A.e.*, II/221.

¹⁰⁵ Hayrettin Karaman vd., *A.e.*, V/322-323.

¹⁰⁶ Ebu'l-Fadl b. Hasen b. Fadl, et-Tabresî (543/1148), *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn, Beyrut, 1418/1997, II/65-66.

de câiz olduğunu söyler¹⁰⁷. Tabresî, önceki müfessirler gibi, Mümtehine 60/10. âyet nâzil olunca Hz. Ömer başta olmak üzere Sahabe'nin Mekke'de kalan müşrik hanımlarını boşadığını, Müslüman olup Medîne'ye gelen ve kocası müşrik olan kadınların da Mekkeli müşriklere geri verilmediğini ve Peygamberimiz'in kızı Zeyneb'in müşrik kocası Ebu'l-As b. Rabî Müslüman olup Medîne'ye geldiğinde, Peygamberimiz'in kızını kocasına geri verdiğini anlatır¹⁰⁸.

Tabatabâî (1401/1981), Bakara 2/221. âyette kastedilen ve evlenilmesi haram olan müşriklerin Ehl-i Kitâb dışındaki putperestler olduğunu, bundan dolayı bu âyetin Mâide 5/5. âyeti ile Mümtehine 60/10. âyeti neshettiği ya da Mâide'deki âyetin Bakara ile Mümtehine âyetlerini neshettiği görüşünün doğru olmadığını söyler. Tabatabâî, ayrıca Mâide 5. âyetin köle veya hür, (dâimî) nikâh veya mu'a (geçici nikâh) ayrımı yapmadan, Ehl-i Kitâb'ın iffetli kadınları ile evlenmeyi helâl kıldığını belirtir. Ancak âyette konu edilmediği gibi, Tabatabâî de Müslüman kadının kitâbî erkekle evlenmesi meselesine değinmez¹⁰⁹.

Değerlendirme ve Sonuç

Bizim bu çalışmada cevabını aradığımız soru, 'Müslüman Ehl-i Kitâb evliliklerinin tefsîr literatürümüze nasıl yansıdığı ve Müslümanlar ile diğer dinlere mensup insanların evliliklerini düzenleyen âyetlerin, tefsîr kaynaklarında nasıl yorumlandığı' idi. Aslında Müslümanlar ile müşrik/kâfir evliliklerinin ve Müslüman erkekle kitâbî kadın evliliklerinin, Kur'ân açısından net olduğunu biliyorduk ve bu konuda literatürde farklı bir yaklaşım bulmayı ummuyorduk.

Tahmin edileceği gibi cevabını aradığımız asıl mesele, olası Müslüman kadın ve kitâbî erkek evliliklerinin yorumlarıydı. Bu konuda tefsîr literatürü merkezli bir araştırma olmaması, olası farklı bilgileri gün ışığına çıkarma ve bu çerçevede yeni veriler elde etme ihtimali, çalışmamızın önemini artırmaktaydı. Ayrıca incelediğimiz müfessirlerin bir kısmının kadınlık yapmış ve ahkâm tefsîri

¹⁰⁷ Tabresî, *A.e.*, III/211.

¹⁰⁸ Tabresî, *A.e.*, IX/349.

¹⁰⁹ Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 1417/1997, II/208-209; V/209-210.

kaleme almış olmaları ve olası durumların mahkemelerine ve tefsirlerine yansımış olma ihtimali, bu yönde “orijinal” bilgiler bulunabileceği varsayımını pekiştirmişti. Pek tabî bunlar varsayımlardı ve bulgular bu varsayımları desteklemeyebilirdi. Ancak biz, elde edilecek her iki yöndeki bulguların da önemini farkındaydık. Başka bir deyişle, Müslüman kadın-kitâbî erkek evliliklerine dâir bulgu ve yorumlar, bu tarz evliliğin onayı bağlamında menfî olsun müspet olsun önemliydi. Daha açık bir dille söylemek gerekirse, bugün çağdaş “aykırı” görüşler göz önüne alındığında, kaynaklarımızda bu tür evliliklerinin onaylanmadığını ve câiz görülmediğini tespit etmek de önemli bir sonuç olacaktı.

Oluşturduğumuz örneklemeden hareketle, ulaştığımız sonuçlara göre klasik dönem müfessirleri, Müslüman erkeğin kitâbî kadınlarla evlenebilmesini bir “ruhsat” olarak değerlendirirler ve şartlara bağlarlar. Bu şartlar, evlenilecek kitâbî kadınların -mutlak olarak- şirke bulaşmamış olmaları ve -görece- savaş halinde bulunulan toplumlardan olmamalarıdır. Köle kitâbî kadınlarla evlilik de Mâlikî fıkıhı çerçevesinde onaylanmaz. Müslüman kadının kitâbî erkeklerle evlenmesi meselesi ise klasik dönem müfessirlerimizin gündemini meşgul etmemiş görünüyor. Zira aralarında hem kadılık yapan hem de ahkâm tefsiri yazarlar olduğu halde, bu konuya temas eden bir müfessirimize rastlamamış bulunuyoruz. Mâide Sûresi 5/5. âyetin Müslüman kadının, Kitâb Ehlî erkeklerle evlenmeleri konusuna açıkça temas etmemesi, klasik dönemde müfessirlerimizin dikkatini bile çekmemiştir. Bu durumda âyetten zımnî olarak Müslüman kadının kitâbî erkekler ile evlenmesinin câiz olmadığı ve meseleyi konu edinme gereği bile duymadıkları sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir.

Mâide 5. âyetin, Müslüman kadının Ehl-i Kitâb erkekleri ile evlenmesi konusundaki klasik dönem müfessirlerimizin dikkatini bile çekmemiş olan “sükûtu”, modern dönemde gündeme gelmiş ve incelediğimiz müfessirler içerisinde Muhammed Abduh’tan başlayarak meseleye temas edilir olmuştur. Bu noktada bize göre, meselenin bu tarafına değinilir olmasının, -Osmanlı Devleti’nin şahsında İslâm Dünyası’nın özellikle ekonomik ve siyâsî açıdan gerilediği- modern dönem şartları -belki daha doğru bir tabirle zorlamaları- ile ilgisinin olup olmadığı, dikkate değer bir soru(n)dur. Ancak yine de modern dönem

müfessirlerinin, Müslüman kadının kitâbî erkekle evlenmesi meselesini kesin olarak câiz kabul etmedikleri görülmektedir. Çağdaş müfessirlerimiz; âyetin sükûtuna, bu konuda “doğrudan” bir Kur’ân âyetinin bulunmadığına, konuyla ilgili delillerin ancak İcmâ ve Kıyâs’tan bulunabileceğine ve devâm eden evlilikte problem kabul edilen bir din farkı meydana geldiğinde bu durumun icthâda açık olduğuna dikkat çekerek meseleyi tartışmaya açsalar da, bu tarz evliliği kesin bir biçimde onaylamamış ve câiz görmemişlerdir.

Görüldüğü gibi Müslüman kadın ile -kitâbî veya değil- diğer dinlere mensup erkeklerin evliliği konusunda, -Şî müfessirler dâhil- hem klasik hem de modern dönem tefsîr literatüründeki yaklaşımlar, diğer İslâm kaynaklarındaki yaklaşımlardan farklı değildir. Buna göre tefsîr literatüründe bu konuda şâz bir görüş bulunmamaktadır. Belirttiğimiz gibi, bunun tespiti önemlidir.

Konu ile ilgili şâz görüşlere tefsîr kaynakları dışında bazı çalışmalarda rastlanılmaktadır. Bu çerçevede Müslüman kadın kitâbî erkek evliliğini câiz gören ve görüşlerini aktardığımız bir kısım ilim adamları; buna gerekçe olarak konu hakkında *nass* olmaması, bekâr yaşamanın zorluğunun bir zarûret olması, tebliğ imkânı taşınması, bu durumun zinâ sayılmaması ve bundan hareketle bir cezâ öngörülmemesi... gibi *aklî* gerekçeler ileri sürerler. Ayrıca klasik kaynaklarda meselenin dînî değil daha çok siyâsî ve sosyo-kültürel açıdan, ataerkil bir yaklaşımla ele alındığını, halbuki kadının dînini yaşayamayacağı ve çocuklarını Müslüman olarak yetiştiremeyeceği yönündeki psiko-sosyal endişelerin giderilebileceğini belirtirler.

Bu durumda geçmişte -İslâm Medeniyeti’nin hâkim konumuna rağmen- konunun dînî değil de “siyâsî ve sosyo-kültürel” açıdan ele alındığını ileri sürüp zımnen meselenin dînî açıdan değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çeken ve şâz görüşlerine bunu dayanak yapanlara, bugün -İslâm Medeniyeti’nin Batı karşısındaki gerilemiş görünümüne bakarak- modern dönemde, böyle düşüncelerine hangi “siyâsî ve sosyo-kültürel” etkenlerin yol açtığını sormamız gerekecektir. Ancak bu söylemlerinden meselenin; bu konuda *nassın vürûdu* ve *sübûtunun* vâki olup olmadığı; *nass* sâbit ise *delâleti* ve *delâletin kat’î* ya da *zannî*

olarak ve *ibâre/işâret/delâlet/iktizâ* açılarından çeşidi açısından, nass sâbit değilse *istishâba*/aslî *ibâha* (veya hurmet) ve(ya) *ictimâda* açık olup olmadığı yönünden; ayrıca *umum-husûs*, *mefhûmu muhalefet'in sübûtu* ve *delâleti*, *mantûkun bih/meskûtun anı* ya da *mesâlih/istislah*, *istihsân* ve *zarûret...* gibi geleneksel “anlambilim/yorumbilim” ve fıkıh teknikleri açısından, ya da özet olarak ifade edildiği şekliyle “dînî açıdan” tartışılması gerektiği anlaşılmaktadır. Başta da arz ettiğimiz gibi bizim çalışmamız, tefsîr literatürü merkezli bir tespit çalışması olup bu tarz bir değerlendirme makalemizin sınırlarını aşacağı için, bu noktada meselenin bu tarafına dikkat çekmenin ve -bir teklif olarak- bunu başka çalışmalara bırakmanın yeterli olacağını düşünüyoruz.

Aktardığımız şekilde, modern dönemdeki “bazı reformist din adamlarının” “aykırı görüşleri” hâriç tutulursa, evlilikte din farkı, ne İslâm ne Yahûdilik ne de Hristiyanlık açısından kabul gören bir yaklaşımdır. Bu durumda konunun, bir “modern dönem meselesi” olduğu kabul edilecektir. Bu meselenin gelenek içerisinde çözüldüğü ve konuyu yeniden tartışmaya açmanın gereksiz ve zorlama olduğu ileri sürülebilirse de, günümüzde Müslüman kadın ve kitâbî erkek evliliklerinin tartışılır hale gelmesi, küreselleşme ile yakından ilgilidir ve küreselleşmenin bu tartışmayı uzun süre daha gündemde tutacağı açıktır. Bu çerçevede günümüz Müslüman âlimlerinin yukarıda önerdiğimiz geleneksel anlama ve yorumlama tekniklerinden hareketle metinlerin tahlilini yapmaları, konuyu heyetler halinde tartışmaları ve bize göre kamuoyuna net bir mesaj vermeleri gerekmektedir. Ya da geçmişteki ekonomik ve siyâsî açıdan hâkim konumumuza rağmen, “Müslümanların aleyhine kâfirlere bir fırsat tanımamak” (Nisâ 4/141) için ortaya konan yaklaşımı yeniden, güçlü bir şekilde ve yüksek sesle ifade etmelidirler. Zira biz Kur’ân’ın bu konuda sükût etmiş olmasını, meselenin anlam ve yorum sorumluluğunu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslüman âlimlerin omuzlarına yüklediği şeklinde anlıyoruz.

Allâhu a’lem.

Kaynakça

Acar, Halil İbrahim; "Evlenme Engeli Olarak Din Farkı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17, Erzurum, 2002.

Altuner, Şerife Hanım; "Yabancı Kadınlarla Evlilik", *Küreselleşen Dünyada Aile: 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu*, Ankara, 2010.

Atar, Fahrettin; "Nikâh", *DİA*, İstanbul, 2007.

_____ ; "Muharremât", *DİA*, İstanbul, 2006.

Atay, Hüseyin; *Kur'an'a Göre Araştırmalar I-III*, Atay Yay., Ankara, 1997.

Ateş, Süleyman; "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar", *İslâmî Araştırmalar*, 10/4, 1997.

_____ ; "Müslüman kız, Hristiyan erkekle evlenebilir mi?" (Çevrimiçi)
http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=246:mueslueman-kz-hristiyan-erkekle-evlenebilir-mi--okurumun-takdiri&catid=32:aralk-2011&Itemid=100 21 Ekim 2015.

_____ ; *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1988.

Bahçekapılı, Nedim; "İslam ve Kilise Hukuku Açısından Aile ve Evlilik", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2008.

Bayındır, Abdülaziz; "Din Farklılığının Evliliğe Etkisi", (Çevrimiçi)
<http://www.kurandersi.com/konulu-kuran-sohbetleri/2009/din-farklilikinin-evlilige-etkisi.html>, 10 Şubat 2012.

Bilgin, Beyza, *İslam'da Kadının Rolü, Türkiye'de Kadın*, Ankara, 2001.

Bilmen, Ömer Nasuhi; *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yay., İstanbul, trs..

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl (256/869-70); *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî (370/980); *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 1405/1984.

Cin, Halil; *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988.

Hüseyin Çelik, "Ehli Kitabın Kestiğinin Yenilmesi ve Kadınları ile Evlenilmesi Meselesi (Mâide Suresi 5. Ayeti Bağlamında Bir Tahlil)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XII, sayı: 1, 2010.

Dağcı, Şamil; "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri I: Sürekli Evlenme Engelleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XXXIX, Ankara, trs.

_____ ; "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri II: Geçici Evlenme Engelleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XLI, Ankara, trs.

Dalgın, Nihat, "İslam Hukuku Açısından Bayanın Ehl-i Kitâb Erkeklerle Evliliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2, 2003.

_____ ; *İslâm Hukukuna Göre Müslüman-Gayr-i Müslim Evliliği*, Etüt Yayınları, Samsun, 2005.

Demir, Ömer; Acar, Mustafa; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul, 1993.

Demircan, Ali Rıza; "Müslüman Kadınlar Müşrik ve Gayr-i Müslim Arkeklerle Evlenebilirler mi..?", (Çevrimiçi) <http://www.alirizademircan.net/musluman-kadinlar-musrik-ve-gayr-i-muslim-arkeklerle-evlenebilirler-mi-5-306h.html>, 21 Ekim 2015.

Demirci, Muhsin; *Tefsîr Tarihi*, İfav Yay., İstanbul, 2003.

Ebû Zehra, Muhammed, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, trs..

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942); *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşr, İstanbul, 1979.

Esen, Muammer; “Kur’an’ın Ehl-i kitab’a Bakışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:1, 2010.

Esmer, Yılmaz; “Algılama ve Anlatımda Eşler Arası Farklılıklar”, *Kadın ve Cinsellik*, (Haz. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul, 1993.

Eşkan, Selma; “İslâm Aile Hukukunda Evlilik Engeli Olarak Din Farkı Problemi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2007.

Goldziher, Ignaz; *İslam Tefsîr Ekolleri*, (çev. Mustafa İslamoğlu), Denge Yay., İstanbul, 1997.

Güler, İlhami; “Kur’an’da Kadın Erkek Eşitsizliğinin Temelleri”, *İslâmî Araştırmalar*, , c. 5, s. 4, 1991.

Hamîdullah, Muhammed; “Hudeybiye Antlaşması”, *DİA*, İstanbul, 1998.

Huotari, Voitto; “Finlandiya’da Ortodoks ve Luteryanlar Arası Evlilikler” (Çev. Kemal Ataman), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 5, 1993.

İbn Abdilberr (463/1070); *el-İstizkâr*, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1993.

İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr (543/1148); *Ahkâmü'l-Kur’ân*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, trs..

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (1393/1973); *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusîyye li'n-Neşr, Tunus, 1984.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (235/850); *el-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409-1988.

İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, (Thk. Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî, Şâkir b. Tevfik el-Ârûrî), S. Arabistan, 1997.

İslamoğlu, Mustafa; “Gayri Müslim Erkeklerle Evlilik” (Çevrimiçi) http://www.mustafaislamoglu.com/482_Gayri-Muslim-Erkeklerle-Evlilik.html 25 Şubat 2012.

Karadâvî, Yusuf; “Zevâcû'l-Müslimi bi Gayri'l-Müslime” (Çevrimiçi)
<http://qaradawi.net/new/library2/267-2014-01-26-18-46-21/2465-> 21 Ekim 2015.

Karaman, Hayrettin (Red.); *İlmihal II: İslâm ve Toplum*, TDV Yay., Ankara, 2006.

_____ ; *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara, 2007.

_____ ; “Müslüman kadının gayr-i müslim erkekle evlenmesinin caiz olmaması”, (Çevrimiçi) <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00100.htm>, 09 Şubat 2012.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (587/1191); *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, Dâru'l-Kütğbi'l-İlmiyye, yrs., 2. bs., 1406/1986.

Kasapoğlu, Abdurrahman; “İslama Göre Evlilikte Eşler Arasında Uyum Sorunu -İnanç ve Ahlâk Uyumunu”, *Bilimname XII*, 2007/1.

Kâsîmî, Cemâlüddîn (1332/1914); *Mehâsinü't-Te'vîl*, (Thk. Muhammed Bâsil), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

Khadduri, Majid; “İslâm Hukukunda Evlilik: Modernist Bakış Açısı” (Çev. Ali Duman), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2007.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (671/1272); *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk. Hişâm Semîr el-Buhârî), Dâru ilmi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

Komisyon, “İslam Dünyasına Yeni Ufuklar Açma Hamlesi” (Çevrimiçi)
<http://www.diyandergisi.com/diyand-dergisi-42/konu-642.html>, 21 Ekim 2015.

Komisyon, “Ehl-i kitab” (Çevrimiçi)
http://www.sevde.de/islam_Ans/E/ehli_kitap.htm 09 Şubat 2012.

Komisyon, “Evlilik” (Çevrimiçi)
http://www.tubaterim.gov.tr/TUBA/index.php/w_anasayfa/w_aramaSonucu/1
21 Şubat 2012.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (450/1058); "Ehl-i Kitâp Kadınlarla Evlilik" (Çev. Muhittin Özdemir), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, 2007.

Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045), *el-Hidâye ilâ Bülûgî'n-Nihâye*, Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ ve'l-Bahsî'l-İlmiyyi, Câmîatü'ş-Şârika, yrs., 2008.

Merâgî, Mustafa; *Tefsîru'l-Merâgî*, Mustafa el-Halebî ve Oğulları Matbaası, Mısır, 1365/1946.

Merginânî, Ali b. Ebû Bekr (593/1196); *el-Hidâye fî Şerhü Bidâyeti'l-Mübtedî*, (Thk. Talâl Yûsuf), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, trs..

Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc (261/847); *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay, İstanbul, 1992.

Öz, Mustafa; "Ahmed Han, Seyyid", *DİA*, İstanbul, 1989.

Özgüven, İbrahim Ethem; *Evlilik ve Aile Terapisi*, PDREM Yayınları, Ankara, 2000.

Öztürk, Yaşar Nuri; *Kur'an'daki İslam*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 2000.

Râzî, Fahrüddîn (606/1210); *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran, trs..

Rızâ, Reşîd (1353/1935); *Tefsîru'l-Menâr*, Kahire, 1947.

Sağlam, Fatma; "Türk-Alman Örneklemde Karma Evli Çiftlerin Çocuklarındaki Dilsel Gelişim Üzerine", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 23, sayı: 1, 2006.

Serahsî, İbn Sehl; *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs..

Sifil, Ebubekir; "Ehl-i Kitap Erkeklerle Evlilik ve Diyanet İlmihali" Çevrimiçi, <https://ebubekirsifil.com/gazete-yazilari/ehl-i-kitap-erkeklerle-evlilik-ve-diyanet-ilmihali/> 21 Ekim 2015.

Sugur, Nadir (Ed.), *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir, 2010.

Süleyman, Mukatil b. (150/767) *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Dâru İhyâi't-Türâs, 1. bs., Beyrut, 1423/2002.

Şahinkaya, Rezan; *Psiko-Sosyal Yönleriyle Aile, Kardeş Basımevi*, Ankara 1979.

Şevkânî, Muhammed b. Ali (1250/1834); *Fethu'l-Kadîr...*, yy., Beyrut, 1412/1991.

Şentürk, Mustafa; *“Kur’ân’a Göre Ehl-i Kitâb ile Eolenme: Endülüs Tefsîri Örneği”*, Uluslararası Dinlerde Nikâh Sempozyumu, DEÜ İlahiyat Fakültesi, 06-08 Nisan 2012, İzmir, Türkiye, İsav Yay..

Şimşek, Sait; *Günümüz Tefsîr Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2004.

Tabatabâî, Muhammed Hüseyin; *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur’ân*, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 1417/1997.

Taberî, Muhammed İbn Cerîr (310/922); *el-Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur’ân*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, Yrs., 1420/2000.

Tabresî, Fadl b. Hasan b. Fadl; *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur’ân*, (Thk. İbrâhîm Şemsüddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

Topçuoğlu, Ali Aslan; *“Yahudilik-Hristiyanlık ve İslâm Hukuku’na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı” Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 10, sayı 2, 2010.

Unaş, Esra; *“İslam Hukukunda Batıl Nikâhlar”*, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniv. SBE, Sivas, 2010.

Zuhaylî, Vehbe; *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, (Çev. Ahmet Efe, vd.), Risale Yay., İstanbul, 1992.

